

Moderna biblioteka za krunu – početak moderne čitalačke publike i fenomen modernizacije

Prijelaz iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće u Hrvatskoj je doba ubrzavanja modernizacijskih procesa. Ti se procesi počinju jasno očitovati u politici, kulturi, ekonomiji i društvu općenito. U tom periodu javlja se Moderna biblioteka za krunu. U radu autor analizira složeni proces proizvodnje Moderne biblioteke za krunu s obzirom na različite kontekste povijesnog vremena. Poseban naglasak stavljen je na proces stvaranja moderne čitalačke publike te autor postavlja i nastoji dokazati tezu da je Moderna biblioteka istovremeno i posljedica i akter tog procesa. Pritom je moderna čitateljska publika identificirana kao fenomen koji je karakterističan za moderna društva kakva se u Europi javljaju od devetnaestog stoljeća. Rad je blizak historiografskim poddisciplinama kulturalne historije i povijesti knjige, a – primjenjujući metode i koncepte koji se češće koriste u sociologiji književnosti i kulturalnim studijima – autor se u analizi služi transdisciplinarnim pristupom.

Ključne riječi: modernizacija; modernizam; moderna; čitalačka publika; kulturalna historija; povijest knjige; sociologija književnosti; Malinar

Uvod

Prijelaz iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće u velikom dijelu Europe razdoblje je mira, industrijskog napretka, optimizma, poboljšanja uvjeta života te svojevrsnog procvata umjetnosti. Nekoliko desetljeća kasnije, nakon iskustva Prvoga svjetskog rata, to će razdoblje dobiti naziv *belle époque*, lijepo razdoblje. Usprkos tome, Austro-Ugarska Monarhija, čiji dio je bila Hrvatska, sve je više zaostajala za razvijenijim europskim državama poput Francuske, Ujedinjenog Kraljevstva ili Njemačke, odnosno državama koje postaju „europski centar“.¹ Iako su austrijske i češke zemlje na prijelazu stoljeća

¹ Berend i Ránki procese industrijske revolucije i opće modernizacije koji se u Europi javljaju u dugom devetnaestom stoljeću nastoje objasniti upravo kroz međuodnos europskog centra, koji čine razvijeniji dijelovi Europe, i europske periferije, koja zaostaje u industrijskom razvoju. Ivan T. Berend i György

išle u korak s europskim modernizacijskim trendovima te se nipošto ne mogu nazvati europskom periferijom, taj naziv uglavnom je prikladan za ugarsku polovicu Monarhije, koja je po svom gospodarskom razvoju nadmašivala samo najnerazvijenije zemlje južne i istočne Europe.² Ako ugarski dio Monarhije nazovemo europskom periferijom, tada hrvatski dio Zemalja Krune svetog Stjepana s punim pravom možemo nazvati periferijom periferije.

Međutim, to što su hrvatske zemlje na prijelazu stoljeća na gotovo svim razinama desetljećima zaostajale za europskim predvodnicama modernizacije ne znači da se i u njima ne javljaju značajni modernizacijski procesi. Od kraja devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj dolazi do određenog ubrzanja industrijalizacije, javljaju se nove političke ideje, a velike promjene vidljive su i na polju umjetnosti. Povjesničarke Mirjana Gross i Agneza Szabo začetke modernog hrvatskog građanskog društva smjestile su u šezdesete i sedamdesete godine devetnaestog stoljeća, ali moderno građansko društvo u Hrvatskoj doista postaje stvarnost tek na prijelazu stoljeća.³ Jedna od važnih karakteristika modernih građanskih društava koja u Europi nastaju tijekom devetnaestog stoljeća svaka je širenje prakse čitanja.

Širenje prakse čitanja složen je fenomen koji se tijekom devetnaestog stoljeća javlja diljem Europe u sklopu procesa modernizacije. U visoko industrijaliziranim predjelima poput Engleske ili njemačkih zemalja taj se fenomen javlja već u prvoj polovici stoljeća te je njegovo širenje intenzivno.⁴ Kao što je slučaj i s drugim modernizacijskim procesima, i po ovom je pitanju prostor Hrvatske zaostajao za europskim centrom. Do kraja devetnaestog stoljeća novine i knjige u Hrvatskoj uglavnom izlaze u malim nakladama, a kupovina i čitanje knjiga ostaju domena u kojoj participiraju samo viši slojevi društva.⁵ Međutim, na prijelazu stoljeća i ovdje dolazi do širenja prakse čitanja koja se očituje u rastu naklade novina, stvaranju mreže pučkih knjižnica te u izdavanju

Ránki, *Europska periferija i industrijska revolucija: 1780.-1914*, prevela Lelija Sočanac, Naklada Naprijed, Zagreb 1995. Naziv Hrvatska koji koristim u ovom radu odnosi se na onodobnu pokrajinu Hrvatsku i Slavoniju te ne uključuje Dalmaciju. Korištenje naziva Hrvatska kako bi se označio prostor Hrvatske i Slavonije uobičajeno je u suvremenim povijesnim izvorima.

- 2 Fokusirajući se na povijest Mađarske, Kontler kao najopćenitiji pokazatelj gospodarskog razvoja uzima dohodak po glavi stanovništva te ističe kako on početkom dvadesetog stoljeća u Mađarskoj dosiže tek 40 do 50 posto britanskog i skandinavskog dohotka, odnosno do 80 posto talijanskog i austrijskog dohotka po glavi stanovnika. Temeljem toga Kontler smatra da je Ugarska po gospodarskom razvoju „bila na samom vrhu trećeg reda europskih zemalja“. László Kontler, *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*, Srednja Europa, Zagreb 2007, 307.
- 3 Mirjana Gross i Agneza Szabo, *Prema modernom građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Globus, Zagreb 1992.
- 4 Alberto Manguel, *Povijest čitanja*, preveo Živan Filippi, Prometej, Zagreb 2001, 150-156.
- 5 Iznimka su izdanja Književnog društva sv. Jeronima koji razne knjižice za religijski odgoj i kalendare tiska u nakladama i od nekoliko desetaka tisuća te pojedine knjige Matice hrvatske. Aleksandar Stipčević primijetio je da krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća napokon značajno rastu i naklade privatnih nakladnika te one sve češće prelaze i deset tisuća tiskanih primjeraka. Aleksandar Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata: Knjiga III.: Od početka hrvatskog narodnog preporoda (1835.) do danas*, Školska knjiga, Zagreb 2008, 123.

knjiga koje više nisu namijenjene samo imućnijim slojevima.⁶ *Moderna biblioteka za krunu*, koja se javlja početkom dvadesetog stoljeća, paradigmatki je primjer fenomena modernizacije na kojem se očituju društveni, politički i ekonomski konteksti Hrvatske s prijelaza stoljeća te koji je pokazatelj i poticatelj procesa stvaranja moderne čitalačke publike. Stoga ću u ovom radu pokušati pokazati važnost *Moderne biblioteku za krunu* te istražiti u kakvom se i zbog kojeg se konteksta ona javlja u Hrvatskoj početkom dvadesetog stoljeća. Temeljna teza rada jest da je *Moderna biblioteka za krunu* jedan od fenomena koji su započeli izgradnju čitalačke publike u Hrvatskoj te da se ona može promatrati kao pokazatelj i rezultat modernizacije. Stoga je ovaj rad svojevrsna studija slučaja fenomena koji se javlja kao dio šireg procesa modernizacije.

Osnovni pojmovi, metodologija i izvori

Moderna biblioteka za krunu naziv je serije od sedam knjiga objavljenih krajem 1907. i tijekom 1908. godine u Zagrebu. Redom objavljivanja tih sedam knjiga i njihovi autori su: *Pripovijesti* Guya de Maupassanta, *Nevini* Gabrielea D'Annunzija, *Neprijatelj puka* Henrika Ibsena, *Pokoj* Arnea Gaborga, *Pripovijesti* Antona Pavloviča Čehova, *Na oceanu* Edmonda De Amicisa i *Nihilistica* Sofije Kovalevske.⁷ Biblioteku je uređivao i izdavao Mate Malinar, a tiskala Hrvatska pučka seljačka tiskara. *Moderna biblioteka za*

6 Trend izdavanja jeftinih knjiga za široke slojeve u Europi se afirmirao krajem prve polovice devetnaestog stoljeća, a takve inicijative u Hrvatskoj se javljaju dvadesetak godina kasnije. Početkom 1861. Matica ilirska prihvatila je inicijativu da se pokrene izdavanje jeftinih knjiga koje su se dijelile školarcima ili prodavale po veoma niskoj cijeni. U tu svrhu Matica osniva posebnu zakladu, ali ona se pokazala neisplativom te je 1867. godine predana Društvu sv. Jeronim koje je izdavalo knjige religijske tematike. Znatno uspješniji bio je pothvat zagrebačkih nakladnika Stjepana Kuglija i Alberta Deutscha koji osamdesetih godina počinju izdavati Hrvatsku biblioteku, seriju jeftinih knjiga koja je opstala sve do 1922. godine. Također, zanimljivo je da je Ivo Vojnović 1911. godine predlagao da se u Hrvatskoj pokrene izdavanje novinskih izdanja klasika svjetske književnosti kako bi se oni učinili dostupnijim siromašnijim slojevima što je praksa s kojom se susreo u Veneciji, međutim njegovi prijedlozi nisu prihvaćeni. Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, 137-140; Nada Topić, „Profil profesionalnog čitatelja: Čitateljske prakse Ive Vojnovića“, *Libellarium*, god. 3, br. 2, 161-163.

7 Prema članku objavljenom u travnju 1908. godine, u vinkovačkim novinama *Svetlost*, Malinar je namjeravao izdavati prijevode „Maupassanta, Zole, D'Annunzija, Tolstoja, drama Hauptmanovih, Ibsenovih itd., a k tome i liječničkih, narodno-gospodarstvenih, pravničkih razprava. Osim toga namjerava na godinu donošati jedan ili dva hrvatska noviteta.“ S obzirom na to da velik dio navedenog nije objavljen moguće je zaključiti da je *Moderna biblioteka za krunu* bila primorana prestati s radom. Najvjerojatniji razlog tome je taj što se ona pokazala neisplativa za izdavača Malinara, a u prilog tome govore oštra upozorenja pretplatnicima da podmire svoja dugovanja prema nakladniku koja su otisnuta već na kraju knjiga *Neprijatelj puka* i *Pokoj*. Malinar je namjeravao izdati najmanje dvanaest knjiga godišnje, odnosno, jednu knjigu svakog mjeseca, no u tome je bio neuspješan. Međutim, nije moguće odrediti učestalost izlaza sedam knjiga koje su tiskane. Arne Gaborg, *Pokoj*: psihološki roman, Mate Malinar, Zagreb 1908, 176; Henrik Ibsen, *Neprijatelj puka*, preveli M. [Mate Malinar] i K. [Katarina Malinar], Mate Malinar, Zagreb 1908, 95; „*Moderna biblioteka za krunu*“, *Svetlost*, god. 3, br. 16 (19.4.1908.), 5.

krunu postojala je manje od dvije godine i u sklopu nje izašlo je samo sedam knjiga, ali ona ipak predstavlja važnu prekretnicu u povijesti knjige i čitanja u Hrvatskoj. Njome su u hrvatski kontekst unesene čitalački, izdavački i književni obrasci koji su se već desetljećima razvijali drugdje u Europi. Valja spomenuti da je tih godina u Zagrebu je izlazilo nekoliko biblioteka čiji je naziv veoma sličan onom *Moderne biblioteke za krunu*. Primjerice, 1906. godine postojala je *Moderne biblioteke* koja je, između ostalih, objavila djelo *Pasoglavci ili boj čeških graničara za seljačko pravo* koje je preveo Stjepan Radić.⁸ Nekoliko je poveznica između *Moderne biblioteke* i *Moderne biblioteke za krunu*. Između ostalih, poveznica je veoma slična grafička izvedba korica nekih knjiga, ali i prevoditelj *Pasoglavaca* Stjepan Radić. Naime, *Moderne biblioteke za krunu* tiskana je u Hrvatskoj pučkoj seljačkoj tiskari, poduzeću koje je 1906. godine osnovala Hrvatska pučka seljačka stranka.⁹ *Moderne biblioteke* ponovno je počela s radom 1909. godine, a sada je njen urednik, iako ne i izdavač, bio upravo Malinar. Dakle, postojale su poveznice između dviju *Moderne biblioteke* i *Moderne biblioteke za krunu*, ali riječ je o formalno odvojenim izdavačkim pothvatima i sadržajno različitim povijesnim fenomenima.¹⁰ Važna distinkcija *Moderne biblioteke za krunu* proizlazi iz toga što je cijena unutar nje objavljenih knjiga doista iznosila jednu krunu i što je sama cijena istaknuta u naslovu biblioteke.¹¹ Isticanje cijene od jedne krune, što ove knjige svrstava u red najjeftinijih koje su se tada mogle kupiti, ukazuje na to da je Malinar pokušao *Moderne biblioteke za krunu* približiti i učiniti dostupnom što širem sloju stanovništva koje dotad nije zarađivalo dovoljno da bi moglo participirati u književnom polju.

8 Vjekoslav Jirásek, *Pasoglavci ili boj čeških graničara za seljačko pravo*, preveo Stjepan Radić, *Moderne biblioteke*, Zagreb 1905).

9 HR-DAZG-852 Radić Stjepan, serija Hrvatska pučka seljačka tiskara, broj dokumenta 853.

10 Stipčević nije primijetio ovu distinkciju te navodi kako je *Moderne biblioteke za krunu* izlazila od 1906. do 1910. godine. Međutim, *Moderne biblioteke* nije bila izravan prethodnik ili nastavak *Moderne biblioteke za krunu*. To je vidljivo iz reklame koja je otisnuta na kraju Ogrizovićeve *Godine ljubavi* koju *Moderne biblioteke* izdaje krajem 1909. godine. U toj je reklami navedeno kako će iduće 1910. godine knjiga Leonida Andrejeva *Pripovijest o sedmorici obješenih biti objavljena* „kao 1. svezak II. godišta naše MODERNE BIBLIOTEKE“. *Moderne biblioteke* u godišta svoga izlaženja nije uvrstila 1907. i 1908. godinu što ukazuje na prekid s *Moderne biblioteke za krunu* koja je objavljivana te dvije godine. No čak su i suvremenici ponekad miješali ove biblioteke. Tako je primjerice u *Domu i svietu*, koje je izdavao Lavoslav Hartman, vlasnik knjižare Kugli i Deutsch, navedeno da su Čehovljeve *Pripovijesti i Pokoj Arne Garborga objavljene u sklopu Moderne biblioteke*. Također, Jan-ko Polić Kamov na samom kraju 1909. godine u pismu svome bratu Vladimiru spominje kako se nada da bi Malinar mogao objaviti njegov roman *Isušena kaljuža u sklopu Moderne biblioteke za krunu*. Međutim, moguće je i da se ovdje ne radi o zabuni već da se Kamov nadao da će Malinar ponovno pokrenuti upravo *Moderne biblioteke za krunu*. Milovan Buchberger, „Zabiranje u kaos Janka Polića Kamova (4. dio): Kako je pisan roman *Isušena kaljuža* i tajna sudbine njegova rukopisa“, *Književna Rijeka*, br. 1-2, god. 19, 85. Milan Ogrizović, *Godina ljubavi*, *Moderne biblioteke*, Zagreb 1909, 145; S. a., „Književnost“, *Dom i sviet*, god. 20, br. 18 (15.9.1908.), 19. Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, 140.

11 Iako je na svim knjiga *Moderne biblioteke za krunu* istaknuta samo cijena od jedne krune, u nekim reklamama navodi se kako je moguće kupiti i primjerke knjiga koji su tiskani na kvalitetnijem papiru, a čija cijena iznosi jednu i pol krunu. S. a., *Bosanska vila*, god. 23, br. 14 (20.5.1908.), 5.

Prije daljnje razrade nužno je objasniti što je moderna čitalačka publika. Analizirajući društveni život književnosti i knjige, Robert Escarpit ističe kako je uloga publike na više razina ključan faktor kod proizvodnje knjige.¹² Već sam pisac kod pisanja nekog teksta pretpostavlja postojanje teoretske publike koja bi taj tekst trebala čitati, a isto radi i izdavač koji nastoji u ime publike i za publiku napraviti izbor tekstova koje će objaviti kao knjige.¹³ Štoviše, o izdavačevoj pretpostavci publike ovisi sam izgled i naklada knjige, odnosno hoće li ona biti tiskana na skupljem ili jeftinijem papiru, u što će biti uvezena, hoće li se naklada mjeriti u desecima, stotinama ili tisućama primjeraka itd.¹⁴ Iako je Escarpitovo razmatranje publike ključno za ovaj rad, iz njega donekle proizlazi i nemogućnost stvarnog određenja čitalačke publike. Naime, sve do samog materijalnog čina čitanja, publika naizgled postoji samo kao pretpostavka autora, izdavača i distributera. Međutim kako je knjiga, a i gotovo svaki tekst, vrsta robe koja ne nestaje njenom konzamacijom, a usto je njena proizvodnja ponovljiva u pretpostavljenoj budućnosti, čitalačka publika nije ni spacijalno ni temporalno određena te je stoga potencijalno beskonačna. No ipak već sâm čin izdavanja knjige ili teksta predstavlja materijalizaciju onoga što Escarpit naziva teoretskom publikom te je nužna pretpostavka kasnijeg čina čitanja.

Daljnji je problem odrediti gdje, kada i kako nastaje čitalačka publika. S jedne strane, ona nastaje samim izumom pisma te stoga svakako postoji u Hrvatskoj na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće. Međutim, čitalačka publika nije jednaka u svakom povijesnom razdoblju u kojem ju promatramo. Primjerice, dok predmodernu čitalačku publiku može činiti samo veoma mali dio društva, odnosno svećenstvo, plemstvo te imućni i obrazovani građani, modernizacijski procesi poput opismenjavanja, urbanizacije, ograničavanja radnog vremena i rasta životnog standarda omogućili su da čitalačka publika postane masovna. Stoga je čitalačka publika u ovom radu moderna čitalačka publika, ona koja je potencijalno masovna i u kojoj pod jednakim uvjetima može participirati velik dio društva.

Još 1921. godine Levin Shücking je u djelu *Sociologija oblikovanja književnog ukusa* primijetio da se povijest literature i umjetnosti gotovo u pravilu bavi samo umjetnikom i umjetničkim djelom pritom zanemarujući pitanja kako i zašto se kod publike javlja određeni umjetnički ukus.¹⁵ Ne zanemarujući autora i samo njegovo djelo, on je smatrao da istraživanje u obzir mora uzeti i složeni proces proizvodnje knjige i književnosti te društvo, odnosno publiku, kojem je knjiga namijenjena. Veoma slična razmišljanja 1932. godine iznio je i Antun Barac koji u članku „Kronika naše kulture“ piše:

12 Robert Escarpit, *Sociologija književnosti*, preveo Božidar Gagro, Matica hrvatska, Zagreb 1970, 79-83.

13 Ibid.

14 Ibid.

15 Levin L. Shücking, *Sociologija oblikovanja književnog ukusa*, preveli Božica Zenko i Franjo Zenko, Dora Krupićeva, Zagreb 2001, 5-7.

„O književnosti se kod nas uglavnom pisalo samo sa stajališta estetike, i samo s obzirom na producente književnih djela. U literarnim historijama iznošene su biografije pisaca, sadržaji djela i njihove ocijene, i sl. Međutim, za onoga koji hoće da razmotri život književnosti, u njegovoj mnogostranoj povezanosti s društvenim pojavama, važno je da pozna i odnošaj literature prema onima kojima je ona namijenjena. Za poznavanje toga života književnosti važna su, pored pitanja o umjetničkoj vrijednosti djela, procesa njihova stvaranja itd., i pitanja: Tko je odražavao neku književnost? Za koga je ona pisana? U kolikom broju primjeraka mogle su da se raspačaju pojedine knjige i kolik su broj pretplatnika imali pojedini književni listovi? Itd. [...] Jer književnost, na koncu konca, ne nastaje zato da ostane zatvorena u bibliotekama i kabinetima, već da izvrši određenu funkciju.“¹⁶

Pitanja koja je Barac postavio ključna su za svako istraživanje književnosti kao društvenog i povijesnog fenomena te je na sličnom tragu jedan od najvažnijih modernih povjesničara knjige i čitanja, Roger Chartier, zaključio kako „tekst postoji samo zato što postoji i čitatelj koji mu daje smisao“.¹⁷ Nekoliko desetljeća kasnije Escarpit je u djelu *Sociologija književnosti* nakladničku djelatnost podijelio na tri temeljne operacije: „izabrati, proizvesti, rasparčati“.¹⁸ Upravo su Barčeva pitanja ona koja istraživač mora postaviti kako bi objasnio svaki od Escarpitovih segmenata izdavačkog procesa. Vodeći se time, rad je podijeljen na tri glavna poglavlja koja se bave izborom, proizvodnjom i distribucijom *Moderne biblioteke za krunu*, odnosno kontekstima koji su odredili svaku od ovih operacija. S obzirom na to da je ovaj rad prema predmetu istraživanja blizak historiografskim poddisciplinama kulturalne povijesti ili povijesti knjige, a prema metodološkim konceptima, koji se ipak zasnivaju na kritičkom postupku historiografije, sociologiji književnosti i kulturalnim studijima, pristup istraživanju može se definirati kao transdisciplinarni.

Izbor

Politički i kulturni kontekst izbora

Ne postoji mnogo podataka tko je bio Mate Malinar. On se najčešće spominje tek uzgred, kao otac Anđelka Malinara, poznatog tajnika Miroslava Krleža, te kao suprug Katarine Malinar, rođene Radošević, koju je Janko Polić Kamov vjerojatno opjevao kao Kitty.¹⁹ Malinar je rođen 1884. godine u obitelji intelektualaca, a čini se da je njegov ži-

16 Antun Barac, „Kronika naše kulture: O pretplatnicima, kupcima i čitaocima hrvatskih knjiga i časopisa“, Iz povijesti hrvatskog knjižarstva, Exlibris, Zagreb 2009, 157.

17 Rober Chartier, *The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth Eighteenth Centuries*, s francuskog prevela Lydia G. Cochrane, Stanford University Press, Stanford, CA 1994, 2.

18 Escarpit, *Sociologija književnosti*, 79-80.

19 Mladen Urem i Milan Zagorac, Janko Polić-Kamov i njegovo i naše doba: Priručnik za čitanje Kamova 100 godina poslije, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 2010, 73.

vot uvelike odredilo pohađanje gimnazije na Sušaku gdje je 1900. godine bio jedan od osnivača anarhističkog kolektiva *Cefas* u kojem su, uz ostale, sudjelovali Kamov i Mijo Radošević, također pisac, a prije i nakon Prvoga svjetskog rata utjecajni socijalist.²⁰ Malinar nakon završene gimnazije odlazi u Zagreb gdje studira na Pravnom fakultetu i još kao student pokreće *Modernu biblioteku za krunu*.²¹ Kao izdavač i urednik *Moderne biblioteke za krunu*, Mate Malinar je imao najveći utjecaj na izbor djela koja će biti objavljena, ali taj izbor uvjetovan je kontekstom njegova vremena.

Od brojnih procesa koji karakteriziraju modernizaciju na prijelazu stoljeća u Hrvatskoj za pitanje izbora knjiga objavljenih u *Modernoj biblioteci za krunu* ključan je sukob generacija, borba „mladih“ protiv „starih“. Krajem devetnaestog stoljeća zbog raskola Stranke prava dolazi do sloma dotadašnje opozicije banu Károlyu Khuen-Héderváryu, ali gotovo istovremeno formira se novi opozicijski pokret koji svoj začetak ima u spaljivanju mađarske zastave 16. listopada 1895. godine, a čiji su pristaše dominantno dolazili iz redova srednjoškolaca i studenata.²² Kako ističe Tomašegović, spaljivanje zastave i odlazak studenata na studij u Beč i Prag za posljedicu su imali stvaranje svojevrsne političke elite koja ima značajan simbolički kapital i koja 1897. objavljivanjem časopisa *Hrvatska misao* stupa na političku scenu kao Napredna omladina.²³ Napredna omladina kritizira ideje i politike koje su tradicionalno bile dominantne u Hrvatskoj. Ona se zalaže za „sitni rad“, za svakodnevno političko i kulturno djelovanje među svim slojevima društva. Početkom dvadesetog stoljeća jedina prava opozicija Khuenu ostaju Napredna omladina i Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije. Omladina i socijalisti organizirali su u ožujku 1903. godine u Zagrebu veliki prosvjedni skup protiv bana i vlade. Taj je skup bio začetak političkog pokreta i nemira koji su ubrzo zahvatili čitavu zemlju i u historiografiji ostali poznati kao Narodni pokret 1903. godine.²⁴ Iako su nemiri bili uglavnom stihijski te je Napredna omladina utjecaj na njih imala samo u gradovima, oni su pokazali da je generacija „državnopravne“ opoziciji u Hrvatskoj zastarjela i da je sazrelo vrijeme za promjenom i profilacijom novih političkih ideja i pokreta.²⁵ Generacija Napredne omladine u narednim će godinama imati ključnu ulogu u hrvatskoj politici, a iako će se njeni pripadnici priključiti različitim strankama, njih će i dalje karakterizirati sukob sa starima, odnosno protivljenje devetnaestostoljetnim idejama.

20 Urem, Janko Polić-Kamov i njegovo i naše doba, 63 i 83; Karlo Držaić, „Povijest i ideologija Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije na prijelazu iz Habsburške Monarhije u monarhističku Jugoslaviju“, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019, 29-33 i 70-75.

21 Urem, Janko Polić-Kamov i njegovo i naše doba, 107.

22 Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragovan Šepić, Povijest hrvatskog naroda 1860-1914, Školska knjiga, Zagreb 1968, 152-153.

23 Nikola Tomašegović, „Jedinstvom protiv (ne)sloge: nacionalna koncepcija napredne omladine“, *Tragovi*, god. 1, br. 1, 173-174.

24 Šidak, Povijest hrvatskog naroda 1860-1914, 212-214.

25 Pod pojmom „državnopravna opozicija“ govorim političkoj ideji koja je bila dominantna u devetnaestostoljetnoj Hrvatskoj, a koja počiva na tezi da zbog svoje historijski utemeljene državnopravne posebnosti Hrvatska zaslužuju veću autonomiju unutar Austro-Ugarske Monarhije.

U povijesti književnosti Napredna omladina češće se naziva modernistima. Naime, paralelno s političkom borbom, „mladi“ ulaze u sukob sa „starima“ i na kulturnom planu. Kao što je politički pokret „mladih“ svoj začetak imao u spaljivanju mađarske zastave 1895. godine tako je i njegov kulturni aspekt začetak imao u jednom manje poznatom događaju iz iste godine, u pobjedi drame *Ekvinocij* Ive Vojnovića na natječaju zagrebačkog kazališta za najbolju dramu.²⁶ Vojnovićeva drama pobijedila je klasicističko-romantičarsku historijsku dramu *Simeon Veliki* Ante Tresića Pavičića.²⁷ To je bila naznaka da je u Hrvatskoj kulturi i književnosti došlo vrijeme za nadvladavanje starog, za dokidanje tradicionalnog romantizma i historicizma.

Prvi programatski manifesti modernista javljaju se 1897. godine u časopisu *Hrvatska misao*. U prva četiri broja u nastavcima su objavljeni članci *O hrvatskim književnim prilikama* Milivoja Dežmana Ivanova i *Hrvatska književnost* Milana Šarića.²⁸ Dežman je iduće godine slične članke objavio u časopisu *Mladost* koji je izlazio u Beču i u prilogu *Hrvatski salon* izdanom povodom izložbe Društva hrvatskih umjetnika, a koju godinu kasnije u časopisu *Život* Ante Livadić objavljuje važan članak *Za slobodu stvaranja*. Analizirajući programatske članke modernista Miroslav Šicel zaključio je kako se oni mogu podijeliti na one u kojima se očituju ideje bečkog kruga i one u kojima se očituju ideje praškog kruga studenata.²⁹ No, prema njemu postoje određene razlike u promišljanjima književnosti i umjetnosti unutar svake od ovih grupa te stoga zaključuje da se kao zajednički nazivnik svih programa i manifesta hrvatskih modernista ističu dvije osnovne misli:

„Prva se opća, zajednička platforma očituje u konstataciji da se hrvatska književnost počela vrtjeti u zatvorenom krugu, da se, drugim riječima, ponavlja, te da se sve više ukalupljuje, uniformira, a druga je zajednička crta svih mladih: isticanje zahtjeva za potpunom slobodom umjetnika i njegova umjetničkog izražavanja, dakle negiranje svih literarnih škola.“³⁰

Šicel dobro detektira koje su zajedničke odrednice različitih programa i manifesta modernista, međutim njih je moguće izreći i na jednostavniji način. Naime, ono što se provlači kao temeljna teza kroz sve programe je promjena, shvaćanje da je promjena nužna i da je stoga potrebno odbaciti konvencije i tradicije koje ju onemogućavaju. Taj je sentiment snažno izrazio Dežman u članku *Naše težnje*:

„Ogorčeni, nezadovoljni, htjeli smo da izađemo iz tmine, da razorimo te zidove. Nema tome dugo kad su prvi put izbili na javu znaci nezadovoljstva. Mi nijesmo znali kuda ćemo, nu duboko smo čutili da ovim putovima idemo do potpunog zastoja i ravnodušja. [...] Gesla i riječi prijašnjih decenija nijesu mogla ovladati našim dušama. Duh vremena

26 Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti: Knjiga V.: Književnost moderne*, Liber, Zagreb 1978, 305.

27 Ibid.

28 Milivoj Dežman Ivanov potpisan je samo kao Ivanov, a Milan Šarić samo slovom M, no poznato je da su oni autori navedenih članaka.

29 Miroslav Šicel, *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, Liber, Zagreb 1972, 143-148.

30 Idem, 146.

je silio naprijed, samo mi da prisizemo na stare formule? Mi smo ih se odrekli, ne iz objesti, nego iz nužde [...]. No tim što ne pristajemo u svem uz njih [književnike starije generacije, op. K.D.] ne znači da njih ne štujemo, da ne priznajemo njihovim djelima dolično mjesto u razvoju hrv. kulture. Sve u svoje vrijeme. A mi držimo da je vrijeme romanticizma, idealizma, naturalizma i svih ostalih škola prošlo. Bilo je ljudi koji su nas, ne poznavajući moderni pokret, proglasili naturalistima, nas koji smo baš protivnici naturalističke škole, te najveće neprijateljice modernog individualizma. Moderna nije stanovita škola i stanoviti stil u umjetnosti.³¹

Citat Dežmnova članka dobro pokazuje ideju da je promjena nužna, stav da dotadašnja kultura i umjetnost više ne odgovara vremenu i društvu. No promjena nije značila potpunu negaciju svega „starog“. Dežman priznaje da djela „starih“ imaju umjetničku vrijednost i mjesto u kulturi, ali smatra da se to mjesto nalazi u prošlosti te da je došlo vrijeme da dominantnu ulogu u umjetnosti preuzme moderna. Na kraju citata Dežman izriče najčešću definiciju moderne, nove struje ili novog pokreta u umjetnosti koji „nije stanovita škola i stanoviti stil“ već skup različitih umjetničkih pravaca koje povezuje samo kritika „starog“. Borba „mladih“ i „starih“ u polju umjetnosti koja se odvijala na prijelazu stoljeća bila je upravo borba za modernom i modernim.

U kontekstu izbora tekstova objavljenih u sklopu *Moderne biblioteke za krunu* važno je jasnije odgovoriti na pitanje što je to „staro“ što su „mladi“ željeli mijenjati. Dio odgovora može se pronaći u Dežamnovu tekstu. On tvrdi da je prošlo vrijeme „romantizma, idealizma, naturalizma i svih ostalih škola“, a posebno naglašava da su modernisti protivnici naturalizma kojeg smatraju najvećim neprijateljem „modernog individualizma“. ³² Povezivanje romantizma i naturalizma, književnih pravaca koji se često interpretiraju kao međusobno suprotstavljeni, može se doimati neobičnim, no ono se zapravo dobro uklapa u promišljanja tadašnjih modernista u Hrvatskoj. Naime, iako se isprava sukobio s romantičarskim koncepcijama, s vremenom se hrvatski realizam izmiješao s romantizmom što je Mate Ujević opisao riječima „pisci jedno oko otvore, a na drugo zažmire – eto, to je značajka hrvatskog realizma“.³³

Milan Marjanović, i sâm pripadnik pokreta modernista, 1912. godine, već u razdoblju „kada je umirala hrvatska moderna“, objavio je članak *Hrvatska književnost, njezin put i njezino obilježje*. Pišući sa stanovišta pokreta „mladih“ i s vremenskim odmakom od pojave prvih programa moderne u Hrvatskoj, Marjanović u hrvatskoj književnosti identificira tri značajna sukoba. On prvi od tih sukoba smješta u šezdesete i sedamdesete godine devetnaestog stoljeća kada se putem mlađe generacije pisaca koji su školovani u inozemstvu u Hrvatskoj miješaju utjecaji „francuskih naturalista s utjecajima ruskih realista, utjecaji poljskih romantika s utjecajima engleskih romanopisaca“ te kada u hrvatskoj književnosti „cvate romantika, cvate historizam“.³⁴ Prema Marjanoviću, drugi

31 Ivanov (Milivoj Dežman), „Naše težnje“, Hrvatski salon, sv. 1, 1898, 8-9.

32 Ibid.

33 Mate Ujević, *Hrvatska književnost: Pregled hrvatskih pisaca i knjiga*, Exlibris, Zagreb 2009, 156.

34 Milan Marjanović, „Hrvatska književnost, njezin put i njezino obilježje“, prema Šicel, *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, 205.

sukob javlja se početkom osamdesetih godina, nakon smrti Augusta Šenoae, te je on bio sukob „oko realizma i naturalizma u noveli i romanu“ u kojem je nova generacija pisaca „pod utjecajem ruskih realista i francuskih naturalista“ ustala protiv „već izbljeddjelog romantičnog i moralizatorskog idealizma“.³⁵ Važno je da Marjanović ističe kako je borbu za naturalizam započeo Eugen Kumičić no da njegova djela pokazuje da je bio „samo naoko naturalista, a inače, u stvari romantičar po stilu i po tehnici“.³⁶ Marjanović navodi kako je ovaj sukob završio pobjedom „realizma i realističke novele u praksi, čak i prije nego što je bila dovojevana u teorijskim raspravljanjima kojih nije bilo mnogo“.³⁷ Treći sukob je upravo sukob s modernom, koji se javlja posljednjih godina devetnaestog stoljeća.

Modernisti su sve književne pravce devetnaestog stoljeća smatrali zastarjelima, štoviše, zastarjelim su smatrali i sâm koncept književnih pravaca. Međutim, iz pisanja Marjanovića, Dežmana i drugih modernista vidljivo je da su zagovornici moderne najčešće isticali kako se oni protive upravo realizmu i romantizmu.³⁸ No njihovo protivljenje zapravo nije bilo utemeljeno na teoriji književnosti. Kako primjećuje Šicel, „mladi“ tada uglavnom nisu bili upoznati s teorijom književnosti te su svoja promišljanja često zasnivali na djelima autora poput Hippolyta Tainea i Georga Brandesa, koji su zapravo bili nositelji realističke stilske koncepcije.³⁹ To priznaje i Dežman kada navodi da „nijesmo znali kuda ćemo, nu duboko smo ćutili da ovim putovima idemo do potpunog zastoja i ravnodušja“.⁴⁰ Modernistički programi zapravo nisu mnogo raspravljali o estetskim kategorijama, o izrazu ili stilu, odnosno o nekim unutarnjim zakonitostima djela.⁴¹ Generacija modernista koja se pojavila na prijelazu stoljeća u svojoj kritici starog nije se mnogo bavila pitanjem što je i kakvo je to staro. Sama činjenica da je neki književni pravac bio utjecajan u Hrvatskoj prije pojave moderne bila je dovoljan razlog da modernisti taj pravac istaknu kao primjer onoga protiv čega se bore.

Malinarov izbor

Kako je već ranije spomenuto, u sklopu *Moderne biblioteke za krunu* objavljeno je sedam knjiga od kojih su četiri romani, dvije zbirke novela i jedna drama. Te su knjige *Pripovijesti* Guya de Maupassanta, *Nevini* Gabrielea D'Annunzija, *Neprijatelj puka* Henrika Ibsena, *Pokoj* Arnea Gaborga, *Pripovijesti* Antona Pavloviča Čehova, *Na oceanu* Edmonda De Amicisa i *Nibilistica* Sofije Kovalevske. Imalo bolji poznavatelj književnosti prepoznat će barem nekolicinu od sedam autora te ih lako smjestiti u razdoblje

35 Idem, 201.

36 Ibid.

37 Ibid.

38 Onodobni hrvatski modernisti uglavnom izjednačavaju realizam i naturalizam, ponekad praveći razliku prema geografskom porijeklu djela i pisca, a zanemarujući pritom stilsko razlikovanje.

39 Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća: Knjiga III.: Moderna*, Naklada Ljevak, Zagreb 2005, 51.

40 Ivanov, „Naše težnje“, *Hrvatski salon*, 8.

41 Šicel, *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća*, 51.

i stil u kojem su pisali. To je razdoblje druge polovice devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća, a, što je zanimljivije, književni stil je realizam ili naturalizam.⁴² Primjerice, još 1894. godine Tolstoj, čiji se romani u pravilu smatraju vrhuncem realističkog književnog izraza, hvalio je Maupassanta kao iznimno talentiranog pisaca koji „vidi stvari onakvima kakve jesu, vidi njihov značaj, vidi životne kontradikcije koje su sakrivene od ostalih“.⁴³ Također, Georges Pellisier u djelu *Le Mouvement littéraire contemporain*, objavljenom 1901, Maupassantov stil uspoređuje s fotografijom i smatra da je on toliko objektivan i impersonalan da čitatelj njegovih djela zaboravlja autora misleći da je u tekstu pred njim izložena sama stvarnost.⁴⁴

U slučaju D'Annunzija nije potrebno otići do Tolstoja ili Pellisiera, zanimljivu ocjenu njegova pisanja pronalazimo u naprednjačkom glasilu *Hrvatski djak*, u kojem je tekstove objavljivao i Malinar. U broju objavljenom u ožujku 1908. godine, otprilike u isto vrijeme kada je u *Modernoj biblioteci za krunu* objavljen roman *Nevini*, Mijo Radošević napisao je kratak, ali prilično oštar komentar o liku i djelu D'Annunzija. Iako Radošević piše da je D'Annunzio „jednak najvulgarnijem šovenskom piskaralu“ te ga uvrštava među „sasma obične literarne ficfirice“, pozitivno se izražava o dva rana D'Annunzijeva romana, *Giovanni Episcopo* i *Nevini*, smatrajući da su oni veoma dobar primjer verizma te da bi, da je tako nastavio pisati, D'Annunzio „revolucionirao talijansku knjigu i formalno i sadržajno“.⁴⁵ Jedan od najboljih predstavnika verizma i jedan od najznačajnijih talijanskih književnika na prijelazu stoljeća bio je Edmondo de Amicis.⁴⁶ On u romanu *Na oceanu* opisuje tada čest fenomen u Italiji, emigrantsko putovanje brodom iz Genove u Buenos Aires. De Amicis detaljno opisuje različite putnike koji predstavljaju talijansko društvo, a može se iščitati kako on pritom o siromašnima piše sa žaljenjem, a o bogatima gotovo s prezirom.

Preostali autori i njihova djela dobro se slažu s opisanim. Sva djela objavljena u sklopu *Moderne biblioteke za krunu*, s obzirom na stil i razdoblje pisanja, uglavnom se mogu opisati kao književna djela realizma. Međutim, imajući na umu ranije opisani kontekst vremena i pokreta „mladih“, ideja da je Mate Malinar u *Modernoj biblioteci za krunu* objavljivao realističku književnost doima se problematičnom. Ona je naizgled u kontradikciji s kritikom realizma, naturalizma i književnih pravaca općenito koja se javlja u programima modernista. Međutim, do početka 1907. godine grupa okupljena

42 Valja spomenuti da se neka od ovih djela ubrajaju u realizmu i naturalizmu srodne stilove poput talijanskog verizma.

43 Leo Tolstoy, „Introduction to the Works of Guy de Maupassant (1894)“, Tolstoy on Art, preveo i uredio Aylmer Maude, Oxford University Press, London 1924, 46-71.

44 Georges Pellisier, *Le Mouvement littéraire contemporain*, Librairie Hachette, Paris 1901, 15-16.

45 Mijo Radošević, „Gabriele D'Annunzio“, *Hrvatski djak*, god. 2, br. 3, 76-78. Verizam, pojam koji na talijanskom dolazi od riječi *vero*, koju je moguće prevesti kao pravi, istinit ili točan, naziv je za književni pravac koji se javlja u Italiji u drugoj polovici devetnaestog stoljeća, a koji je uglavnom istovjetan naturalizmu i realizmu.

46 Edward H. Worthen, „Edmondo de Amicis, an Italian Hispanist of the Nineteenth Century“, *Hispania*, god. 55, br. 1, 140-142.

oko već mjesečnika *Hrvatski djak*, kojoj je pripadao i Malinar, donekle je preformulirala kritiku starog. To je vidljivo u članku „Naša kazališna literatura“ objavljenom u siječnju 1907. godine. U članku čiji autor, potpisan akronimom „Mb.“, progovara ne samo o „kazališnoj literaturi“, već i o književnosti u Hrvatskoj općenito, oštro se napada „politika zdravica i historicizma u literaturi“ koju treba zamijeniti „realnijim gledanjem na svijet“.⁴⁷ Mb. piše:

„Realizam i novi nazori u politici dominiraju, imaju svoju već desetogodišnju historiju, novija kritika je uvijek propovijedala novi realni pače tendenciozni smjer u literaturu (Marjanović, Dežman, Nehajev i dr.)“.⁴⁸

Autor zagovara „realnije gledanje“ i „realni [...] smjer u literaturi“, no on ne spominje eksplicitno realizam kao stil u skladu s kojim bi pisci trebali pisati. Ako se „realni [...] smjer u literaturi“ shvati kao realizam, navodi autora postaju konfuzni jer se u kontekst realizma stavlja „tendenciozni smjer“. Iako Mb. ne zna kako njemu poznatim rječnikom književne teorije preciznije imenovati ono što traži od književnosti, on izražava misao da je „faktična sadašnjost“ i „aktuelna socijalna pitanja našeg života, crtanje našeg društva, čitavi naš veliki hrvatski problem [...]“ ono čime bi se književnost trebala baviti.⁴⁹ Razmišljanja kruga mladih intelektualaca oko *Hrvatskog djaka* važna su za Malinarov izbor. Naime, čak pet od sedam autora objavljenih u *Modernoj biblioteci za krunu*, Ibsen, Maupassant, Čehov, D'Annunzio i Gaborg, preporučeni su za čitanje u članku „Što da čitamo“ objavljenom početkom 1908. godine.⁵⁰

Postavlja se pitanje kako je u kontekstu modernističkog odbacivanja realizma i književnih pravaca *Moderna biblioteka za krunu* mogla objavljivati, a *Hrvatski djak* preporučivati pisce i djela realizma? Odgovor postaje jasniji prihvaćanjem definicije realizma koju je razradio Fredric Jameson. Jameson realizam ne definira prema stilskim karakteristikama, već kao historijski fenomen koji se javlja nakon romantizma i koji je određen funkcijom demistifikacije društveno dominantnih narativa.⁵¹ Prema njemu, realizam je

„hibridni koncept u kojem se epistemološka tvrdnja (za znanjem ili istinom) zapravo samo pretvara da je estetski ideal, ali s fatalnim posljedicama za obje ove nemjerljive kategorije. Ako su društvena istina ili znanje ono što tražimo od realizma, ubrzo ćemo shvatiti da je ono što zapravo dobivamo ideologija; ako su ljepota ili estetsko zadovoljstvo ono što tražimo, ubrzo ćemo shvatiti da se moramo zadovoljiti zastarjelim stilovima i pukom dekoracijom (ako ne i distrakcijom). A ako je povijest ono što tražimo – bila povijest društva ili književnih formi – tada se odmah suočavamo s pitanjima korištenja prošlosti i pristupanja njoj, koja nas, bez obzira koliko bila neodgovoriva, vode izvan granica književnosti i teorije te iziskuju suočavanje s našom sadašnjosti.“⁵²

47 Mb., „Naša kazališna kritika“, *Hrvatski djak*, god. 1, br. 1, 22-24.

48 Idem, 23.

49 Ibid.

50 Vl. Eisenthal, „Što da čitamo“, *Hrvatski djak*, god. 2, br. 4, 125-127.

51 Fredric Jameson, *The Antinomies of Realism*, Verso, London-New York 2015, 3-7.

52 Idem, 5-6.

Jameson tvrdi da se realizam može dijalektički promatrati na nekoliko razina, a jedna od njih je odnos postojećeg društva, kao teze, i demistifikacijskog realizma kao antiteze.⁵³ Pritom realizam negira dominantne romantičarske ideje, a njegova je sinteza društvo u kojem demistifikacija, odnosno sam realizam, postepeno gubi razlog svog postojanja. Smatram da su modernisti u Hrvatskoj početkom dvadesetog stoljeća od književnosti tražili upravo ono što Jameson naziva realizmom. Njima je ključna bila demistifikacija romantičarskih ideja, kritika „savremenih naših prilika“ i „aktuelnog socijalnog problema“, kako je to izrazio Mb., a sam stil bio je manje važan.⁵⁴ Oni zapravo nisu odbacivali realizam kao usmjerenje, već „realizam“ kao književno-historijsku epohu koja se u Hrvatskoj javlja prije njihova vremena.

Djela izdana u *Modernoj biblioteci za krunu* uklapaju se u ovu definiciju. Primjerice u Ibsenovu *Neprijatelju puka* pomalo ironizirani protagonist doktor Stockmann suočava se i bori s mrežom korupcije koja ispod površine upravlja javnim i privatnim životom u njegovu gradiću, a u romanu *Pokoj* Arne Gaborg kroz prizmu seljaka Enoha Haavea opisuje probleme i propadanje seljaštva suočenog s ekonomskom krizom i zahtjevom ubrzane modernizacije u Norveškoj. Ne opisujući ostala djela, vidljivo je da *Moderna biblioteka za krunu* progovara o društvenim problemima koji se u Europi javljaju krajem devetnaestog stoljeća, a za koje je Malinar kao jedan od „mladih“ smatrao da postoje i u hrvatskom kontekstu te da se njihovom aktualizacijom pobijaju stariji umjetnički i politički nazori.

Za izbor objavljenih djela ključno je bilo Malinarovo sudjelovanje u pokretu „mladih“ koji se na kulturnom i političkom polju javlja krajem devetnaestog stoljeća. To se najjasnije očituje u tome što je glasilo „mladih“, *Hrvatski djak*, preporučilo čitanje gotovo svih autora koje je Malinar objavio. S obzirom na to da su *Modernoj biblioteci za krunu*, izuzev Kovaljevske, objavljena djela kanonskih autora, Malinar se kod izbora zasigurno vodio idejom umjetničke vrijednosti i kvalitete. No pritom je bilo ključno da objavljena djela imaju i izraženu društveno-političku funkciju, da demistificiraju romantičarske ideje koje su bile dominantne u društvenom i političkom životu Hrvatske. Moguće je svih sedam knjiga *Moderne biblioteke za krunu* svrstati u registar realističke književnosti iako ih suvremenici zbog sukoba sa „starima“ nisu nazivali realizmom.⁵⁵

53 Idem, 6-7.

54 Mb., „Naša kazališna kritika“, *Hrvatski djak*, 23.

55 Zanimljivo je da se otprilike u isto vrijeme u Njemačkoj javlja nova vrsta izdavača, tzv. Kulturverleger, tip izdavača čiji rad nije vođen samo idejom zarade već i željom da određeni književni pravac i određeni tip literaturu učini što dostupnijim javnosti. Glavne karakteristike ovog tipa izdavača su da objavljivanje djela nekog novog književnog žanra koji se nastoji etablirati i razmjerno niska cijena knjige određena s ciljem da ona bude što dostupnija. Kako je Malinar izdavao tip literature za koji su modernisti smatrali da ranije uglavnom nije postojao u Hrvatskoj te s obzirom na to već naziv, *Moderna biblioteka za krunu*, ukazuje da se knjige izdaju s relativnom niskom cijenom, Matu Malinara mogli bismo nazvati primjerom Kulturverleger-a. Van der Well, „Modernity and Print II“, 357.

Proizvodnja *Moderne biblioteke za krunu*

Jedan od tri procesa izdavačkog postupka jest i proizvodnja. Taj je proces uvjetovan, a i uvjetuje, izborom i distribucijom. Proizvodnja određuje minimalnu cijenu s kojom knjiga može ući u distribuciju. Ta je cijena obično ovisna o troškovima proizvodnje, odnosno cijeni autorskih prava, prijevoda i tiska. U slučaju *Moderne biblioteke za krunu* problem istraživanja proizvodnje uglavnom proizlazi iz manjka povijesnih izvora. Arhivsko gradivo čiji je stvaratelj Mate Malinar, bilo kao arhiv izdavačke kuće ili privatni arhiv, nije sačuvano, a u malobrojnim se sačuvanim dokumentima tiskare *Moderne biblioteke za krunu* ne spominje. Postoje znatna ograničenja istraživanja proizvodnje, no ona to istraživanje ne onemogućavaju.

S obzirom na to da nijedna knjiga *Moderne biblioteke za krunu* nije napisana ili ranije izdana na hrvatskom jeziku, gotovo sve su morale biti prevedene što je predstavljalo izvjestan trošak za izdavača. Međutim, u kontekstu općeg manjka sačuvanih povijesnih izvora nije moguće odgovoriti koliki je taj trošak bio. Moguće je tek pretpostaviti da on ipak nije bio odviše velik. Naime, na naslovnoj strani tri od sedam objavljenih knjiga istaknuto je kako su prijevod napravili „M. i K.“ što se odnosi na Matu Malinara, koji je ponešto prevodio i u kasnijim desetljećima, te na njegovu suprugu Katarinu Malinar. Njih dvoje preveli su Maupassantove *Pripovijesti*, D'Annunzijev roman *Nevini* te Ibsenovu dramu *Neprijatelj puka*.⁵⁶ Katarina Malinar prevela je i *Nibilisticu* Sofije Kovalevske. *Pripovijesti* Čehova preveo je Ante Demerec, a Gaborgov *Pokoj* Andrija Milčinić. U romanu De Amicisa *Na oceanu* prevoditelj nije naveden. Dakle, većinu objavljenih djela preveli su izdavač i njegova supruga, a jedno od njih, *Na oceanu*, vjerojatno je prevedeno ranije i neovisno o *Modernoj biblioteci za krunu*.

Zbog manjka podataka nije moguće točno utvrditi niti u kolikoj su nakladi tiskane knjige *Moderne biblioteke za krunu*. Međutim moguće je pretpostaviti kako je ta naklada iznosila oko tisuću primjeraka. Naime, na kraju romana *Pokoj* otisnuta je obavijest da će tisućiti pretplatnik biti nagrađen s petsto kruna te će njegovo ime biti objavljeno u preostalim knjigama i svim novinama.⁵⁷ S obzirom na to da se u kasnije izdanim knjigama ne ističe ime nekog pretplatnika, njihov broj vjerojatno nikada nije dosegao tisuću. Problem s ovom obavijesti je mogućnost da je ona tek marketinški trik kojim se nastojalo pridobiti nove pretplatnike te da ne pokazuje stvaran broj pretplatnika. Međutim, čak i ako je broj pretplatnika bio manji od tisuću, novinski oglasi pokazuju da su se knjige *Moderne biblioteke za krunu* prodavale i u knjižarama te je broj otisnutih primjeraka morao biti veći od broja pretplatnika.

56 Ibsenova drama *Neprijatelj puka* gotovo sigurno nije prevedena s izvornog norveškog jezika. Naime, malotko je početkom dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj dovoljno dobro poznao norveški jezik, a nije vjerojatno da su Katarina i Malinar uz talijanski i francuski dovoljno dobro poznavali i egzotični norveški jezik.

57 Gaborg, *Pokoj*, 176.

Kao što troškovi proizvodnje uvjetuju minimalnu cijenu s kojom knjiga ulazi u distribuciju, tako i izdavačeva ideja o tome kakva bi trebala biti cijena knjige uvjetuje proizvodnju, odnosno kvalitetu papira na kojem će knjiga biti tiskana, prored, grafičku obradu, izgled i materijal korica. U skladu s idejom jeftine i dostupne serije knjige, za tisak *Moderne biblioteke za krunu* korišten je razmjerno nekvalitetan papir tada uobičajenog formata.⁵⁸ Prored i font ne odaju intenciju smanjenja cijene tiska, odnosno, čini se da izdavač nije pokušao „gustim“ tiskom smanjiti broj stranica knjiga i time smanjiti troškove. Knjige nisu značajnije ukrašene, međutim na početku i na kraju teksta nalaze se jednostavni litografski otisci kakve je Hrvatska pučka seljačka tiskara izrađivala i na drugim tiskovinama i dokumentima. Zanimljivo je da je za izradu korica u koje su uvezene knjige *Moderne biblioteke za krunu* korišteno platno. Korištenje platna za uvezivanje knjiga tada je u Hrvatskoj rijetka praksa, a ona se u devetnaestom stoljeću širi Europom i zamjenjuje skupe uveze od kože što znatno smanjuje cijene knjiga.⁵⁹

Proizvodnju *Moderne biblioteke za krunu* nije moguće detaljno istražiti zbog manjka sačuvanih povijesnih izvora. Međutim, analizirajući sačuvane primjerke moguće je zaključiti da je proizvodnja uglavnom reflektirala ideju i potrebu da se knjige učine što jeftinijima. Uporaba platna za uvez, nekvalitetan papir te jednostavni i rijetki litografski ukrasi ukazuju na želju i potrebu smanjenja troškova proizvodnje. No izdavač nije želio funkcionalnost podrediti smanjenju troškova proizvodnje te su stoga knjige pregledne, a za korice nije korišten papir.

Distribucija

Distribucija književnosti, kao i svake robe, uvjetovana je društvenim i ekonomskim kontekstom. Stoga ću ovdje kroz razvoj pismenosti i školstva te ekonomski položaj pretpostavljene publike analizirati što je uvjetovalo proces distribucije *Moderne biblioteke za krunu*.⁶⁰ Ponavljajući procjenu od otprilike tisuću tiskanih primjeraka svake knjige *Moderne biblioteke za krunu*, moguće je pretpostaviti kako je ukupno prodano najviše sedam tisuća primjeraka no taj je broj vjerojatno nešto manji.⁶¹ Ovdje valja spomenuti

58 Format knjiga *Moderne biblioteke za krunu* je oko 220 milimetara puta 145 milimetara što donekle odgovara današnjem A5 formatu. Čini se da je manji dio naklade nekih djela tiskan i na kvalitetnijem papiru te su te knjige prodavane po cijeni od jedne i pol krune. Iako razlika u cijeni nije velika, taj dio naklade vjerojatno je bio namijenjen za bolje stojeće čitatelje poput profesora srednjih škola ili sveučilišta. S. a., Bosanska vila, god. 23, br. 14 (20.5.1908.), 5.

59 Manguel, *Povijest čitanja, 152-153*. Iako značajno jeftiniji od uveza u kožu, uvez knjiga u platno nije bila najjeftinija opcija Malinaru na raspolaganju. Naime, neke tada izdane knjige, uglavnom one kraćeg opsega, bile su jednostavno uvezene u papir na kojem su otisnute naslovnice.

60 Još jedan od važnih faktora koji uvjetuju distribuciju književnosti je književni ukus, no kako je on obrađen u trećem poglavlju, ovdje ću naglasak staviti na pismenost, školstvo i ekonomski položaj.

61 Broj prodanih primjeraka nije nužno jednak broju pročitanih. Naime, uz mogućnost nečitanja kupljene knjige i mogućnost njena posuđivanja kako bi je pročitao više ljudi, u ovom je razdoblju još

kako se u promatranom razdoblju u Hrvatskoj način distribucije knjiga i drugih tiskovina uvelike razlikovao od danas uobičajenog. Izdavači su se uglavnom oslanjali na pretplate koje su u pravilu trajale pola ili jednu godinu, a u samo manjoj mjeri su svoja izdanja prodavali u knjižarama. Takav sustav distribucije koristila je i *Moderna biblioteka za krunu*. Međutim, čini se kako je za Malinara problem predstavljalo to što od svojih pretplatnika nije tražio da unaprijed plate čitavu pretplatu te su stoga knjige dostavljane i onima koji ih nisu platili. Zbog te je prakse već na kraju trećeg izdanja biblioteke, Ibsenova *Neprijatelja puka*, otisnuto upozorenje „**Dužnicima!** [sic] *Platite, da ne bude nepravilno ni sa koje strane.*“.⁶² U idućem izdanju, Gaborgovu *Pokoju*, izdavač je ponovno od dužnika zatražio da plate pretplatu „da ne bude posla sa sudom!“,⁶³ a isto se upozorenje javlja i u većini kasnije izdanih knjiga.

Obrazovanje i pismenost

U predmodernoj Europi čitanje i pisanje bila je razmjerno rijetka vještina. Da bi se razvilo čitanje i pisanje, često je nužno bilo školovanje kojem su tada pristup imali samo malobrojni. Međutim, tijekom devetnaestog stoljeća značajno raste udio školovanih i pismenih u društvu. Jasno je da su pismenost i obrazovanost preduvjeti postojanja čitalačke publike. To ističe i Escarpit koji naglašava kako su pismenost i jezik kategorije koje određuju granicu opticaja knjiga.⁶⁴ No razvoj školstva i pismenosti u Hrvatskoj bio je znatno sporiji od onog u zemljama europskog centra. Primjerice, dok je u Škotskoj već 1855. godine svega 15% populacije bilo nepismeno, a u Engleskoj i Walesu postotak nepismenih je 1870. iznosio 24%, a u Hrvatskoj su 1869. godine nepismeni činili čak 85% ukupne populacije.⁶⁵ Međutim, početkom sedmog desetljeća devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj dolazi do intenziviranja modernizacijskih procesa što se odrazilo na sustav školstva, a posljedično tome i na razvoj pismenosti. Tako je 1871. u Vojnoj krajini provedena reorganizacija školstva kojom su uvedene šestogodišnje škole za seosku i osmogodišnje škole za gradsku djecu.⁶⁶ Iste je godine u Zagrebu održana Prva opća učiteljska skupština na kojoj su učitelji zatražili dekonfesionalizaciju i modernizaciju školstva, a

uvijek česta praksa čitanja naglas, odnosno čitanja za druge, često nepismene. Primjerice, Jonathan Rose ističe kako je u razdoblju od 1870. do 1914. godine u Engleskoj u više od polovice obitelji radničke klase prakticirano čitanje naglas. Iako slični podaci za Hrvatsku ne postoje, čitanje naglas u određenoj je mjeri prakticirano i u ovdje što je vidljivo primjerice iz zapisa Dragojle Jarnević ili poziva Dimitrija Demetera da se „usmeno rasprostrani“ sadržaj kalendara. Jonathan Rose, *The Intellectual Life of the British Working Classes*, Yale University Press, New Haven-London 2010, 84-85; Marijana Hameršak, *Pričalice: o povijesti djetinjstva i bajke*, Algoritam, Zagreb 2011, 80-81.

62 Ibsen, *Neprijatelj puka*, 95.

63 Gaborg, *Pokoj*: psihološki roman, 176.

64 Valja napomenuti kako je jezik ovdje moguće shvatiti na više razina, kao poznavanje konkretnog jezika poput hrvatskog ili njemačkog i kao poznavanje kodova koji omogućavaju razumijevanje pročitano. Escarpit, *Sociologija književnosti*, 91.

65 W. B. Stephens, „Literacy in England, Scotland and Wales 1500-1900“, *History of Education Quarterly*, god. 30, br. 4, 555-556; Dinko Župan, *Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2017), 6.

66 Gross-Szabo, *Prema modernom građanskom društvu*, 404.

posljedica ove skupštine bilo je osnivanje Hrvatskoga pedagoškijsko-književnog zbora, društva koje je podupiralo stručnu i opću naobrazbu učitelja.⁶⁷ Krajiška reorganizacija školstva i počeci organiziranja učitelja zbili su se godinu dana prije nego se na bansku stolicu uspeo Ivan Mažuranić čija je vlada u prvih nekoliko godina mandata donijela niz zakonskih odredbi s ciljem modernizacije Hrvatske.

Početak sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća dolazi do svojevrstnog kompromisa između ugarske vlade i Narodno-liberalne stranke koja ima veliku podršku u Hrvatskoj i koja pristaje na djelovanje u okviru Hrvatsko-ugarske nagodbe.⁶⁸ Jedna od posljedica tog kompromisa bila je da 1873. godine vlast u Hrvatskoj preuzima Narodno-liberalna stranka, a za bana je imenovan Ivan Mažuranić.⁶⁹ Već prilikom izbora predsjednika Hrvatskog sabora u veljači 1872. Mažuranić je, obračunajući se saborskim zastupnicima, izrazio ono što će postati temeljnom idejom njegova mandata:

„Gospodo moja! Vi ste izabrani pod zastavom reformah. Reformah treba našoj zemlji u svakoj struci, u struci pravosudja, u struci uprave, u struci školstva. [...] Vi ćete gledati, da ako i ne postignete kulminaciju tih strukah u drugih zemljah, da ih barem približite onomu stepenu na kojem se nalaze u inih civiliziranih zemljah.“⁷⁰

Godinu dana kasnije, kada je postao banom, Mažuranić je pokrenuo opsežan proces uvođenja modernizacijskih reformi.⁷¹ Od zakonskih izmjena Mažuranićeve vlade za ovaj rad važni su *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* te *Zakonski članak sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 5. siječnja 1874., ob ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*.⁷² Prvim od njih reorganiziran je sustav nižih i srednjih škola, a drugim zakonom ostvareni su preduvjeti za osnivanje sveučilišta.

Zakon o pučkom školstvu i učiteljskim preparandijama rađen je prema modelu zakona koji je nekoliko godina ranije donesen u austrijskom dijelu Monarhije te kojim je ondje značajno modernizirano i laicizirano školstvo.⁷³ Zbog snažnog otpora svećenstva, čak i njegova liberalnijeg djela, hrvatski je zakon znatno reterirao po pitanju laicizacije školstva u odnosu na svoj austrijski predložak.⁷⁴ Međutim, njime su svejedno u hrvatsko školstvo uvedene važne tekovine modernog obrazovanja. Ovim zakonom stvoreni su temelji općeg

67 Ibid.

68 Iskra Iveljić, „Kontrolirana modernizacija za banovanja Ivana Mažuranića“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, god. 48, br. 1, 319.

69 Ibid.

70 Ivan Mažuranić, *Sabrana djela: Svezak IV.: Pisma, Govori*, priredio Milorad Živančević, Sveučilišna naklada Liber – Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1979, 215.

71 Iveljić je prve dvije godine Mažuranićeve banovanja, period od 1873. do 1875., nazvala „zlatnim dobom reformi“ ističući kako je u tom kratkom vremenu Hrvatski sabor odobrio čak trideset i dva nacrt zakona što je iznimno velik broj za to doba. Iveljić, „Kontrolirana modernizacija za banovanja Ivana Mažuranića“, 319-324.

72 Nacrt zakona o osnivanju sveučilišta zapravo je izrađen u saboru još desetak godina ranije, ali sve do Mažuranićeve banovanja nisu stvoreni uvjeti za njegovu praktičnu provedbu.

73 Iveljić, „Kontrolirana modernizacija za banovanja Ivana Mažuranića“, 324.

74 Ibid.

i obaveznog školskog sustava te je uspostavljen trend ubrzanog rasta broja djece koja pohađaju školu i porasta kvalitete njihova obrazovanja, a to je značilo i polagano, ali kontinuirano, opadanje postotka nepismenih.⁷⁵ *Zakonom o pučkim školama i preparandijima*, između ostalog, uvedeno je obavezno četverogodišnje besplatno školstvo, propisano da sva mjesta s više od četrdesetoro djece školske dobi moraju imati školu koja će biti smještena u higijenski ispravnim i prozračnim prostorijama te koja će imati barem osnovna pomagala za učenje.⁷⁶ Reforma školskog sustava odrazila se na rast udjela pismenog stanovništva. Dok je 1869. pismenih bilo samo 17,2%, taj postotak do 1890. raste na 32,3%, a 1910. godine na 52,3% te je tada većina stanovništva Hrvatske pismena.⁷⁷ Kako 1910. godine Hrvatska ima 2 602 544 stanovnika, spomenutih 53,3% pismenih je gotovo milijun i četriristo tisuća ljudi.⁷⁸ Opismenjavanjem većine stanovništva počelo je doba masovne pismenosti u Hrvatskoj. Kako napominje Lyons, pojava masovne pismenosti u Europi krajem devetnaestog stoljeća inicirala je „zlatno doba knjige“, razdoblje u kojem knjiga kao medij postaje veoma raširena, a još nema konkurenciju radija i ostalih modernih medija dvadesetog stoljeća.⁷⁹ Fenomen koji Lyons opisuje na primjeru razvijenijih europskih zemalja u Hrvatskoj se javlja kasnije i s manjim intenzitetom te stoga prva desetljeća dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj možemo smatrati vremenom knjige i tiskanih medija.

Mažuranićeva reforma obrazovnog sustava nije omogućila samo znatan rast broja stanovnika s osnovnim obrazovanjem, već je stvorila i uvjete za širenje srednjeg i visokog obrazovanja. Iako u manjoj mjeri, paralelno s porastom broja pučkih škola, raste i broj srednjih škola i njihovih polaznika. Tako je 1880. godine u Hrvatskoj gimnazije pohađalo 2129 učenika, a četvrt stoljeća kasnije, do školske godine 1905/06. taj je broj narastao na 5834 učenika.⁸⁰ Međutim, vjerojatno je značajniji bio Mažuranićev utjecaj na visoko obrazovanje u Hrvatskoj. Kao što ranije spomenuto, za Mažuranićeva banovanja sastavljen zakon o sveučilištu te osnovano Sveučilište Franje Josipa I, idućih stotinjak godina jedino sveučilište u Hrvatskoj. Kada je osnovano, 1875. godine, Sveučilište je pohađalo 270 studenata razvrstanih na tri fakulteta.⁸¹ Trideset godina kasnije, 1905., broj studenata se gotovo upeterostručio te je narastao na 1147 s time da Sveučilište

75 Gross-Szabo, *Prema modernom građanskom društvu*, 409.

76 „Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj: Knjiga 1.: Zakonodavni okvir, uredile Ivana Horbec, Maja Matasović i Vlasta Švoger*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2017, 356-360.

77 Ujević, *Hrvatska književnost*, 148-149.

78 Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća: Socijalno-ekonomski sustav i vodeći slojevi od 1890-1914*, *Školska knjiga*, Zagreb 1991, 49.

79 Pišući o Zapadnoj Europi, Lyons kao kriterij masovne pismenosti uzima postotak od čak 80 do 90% pismenih. Martyn Lyons, „New Readers in the Nineteenth Century: Women, Children, Workers“, *A history of reading in the West*, University of Massachusetts Press, Amherst 1999, 313-314.

80 „Nešto iz statistike srednjih škola u Hrvatskoj škol. god. 1905/06.“, *Hrvatski djak*, god. 1, br. 8-9 (Zagreb: listopad 1907.), 252.

81 Tihana Luetić, „Studenti Sveučilišta u Zagrebu 1874.-1914.: Svakodnevnica i društveni život“, *Doktorski rad mentor Damir Agičić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*, 2011, 279.

posebno nagli broj rasta studenata bilježi upravo početkom dvadesetog stoljeća jer je još 1900. u Zagrebu studiralo samo 677 studenata.⁸²

Do početka dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj su stvoreni osnovni preduvjeti postojanja moderne čitateljske publike. Uz porast pismenost zbog širenja mreže škola, od pučkih škola do samoga sveučilišta, do tada značajno raste razina školovanosti stanovništva. U desetljećima nakon Mažuranićeva mandata vještine čitanja i pisanja te pohađanje škola, uključujući i one više od pučkih, u Hrvatskoj prestaju biti polje u kojem participiraju isključivo elite, odnosno razmjerno malen postotak stanovništva, te postaju dostupnije, a dinamika tog polja postaje egalitarnija.

Cijena knjige

Osvrćući se 1922. na povijest knjižarstva u Hrvatskoj, Vjekoslav Klaić zaključio je kako knjižarstvo i izdavaštvo u prva dva i pol desetljeća dvadesetog stoljeća doživljavaju procvat.⁸³ Taj se procvat jasno očituje u rastu broju knjižara. Dok je 1900. godine u Hrvatskoj postojalo 38 knjižara, od čega 7 u Zagrebu, već 1909. broj knjižara raste na 59, a u Zagrebu se i više nego udvostručuje te u glavnom gradu djeluje čak 18 knjižara.⁸⁴ Iako Klaić to ne spominje, vodeći se logikom tržišta u kapitalizmu, moguće je zaključiti kako se u istom razdoblju javlja izvjestan porast potražnje za knjigom, odnosno porast broja čitatelja ili širenje čitalačke publike. Velik broj knjižara i izdavača koji postoje u ovom razdoblju, a mali broj sačuvanih podataka o njihovu djelovanju onemogućavaju izračun prosječne cijene knjige u Hrvatskoj. Međutim, moguće je *Modernu biblioteku za krunu* staviti u kontekst suvremenih joj cijena te tako odrediti jesu li njeni naslovi spadali u spektar skupljih ili jeftinih knjiga.

Klaić nije spomenuo *Modernu biblioteku za krunu*, ali je kao pozitivan primjer izdavaštva naveo *Zabavnu biblioteku* koja je objavljivana od 1913. godine te je spomenuo kako su knjige unutar nje prodavane za jednu krunu što je tada bila najniža cijena knjige.⁸⁵ Klaićevo sjećanje da je jedna kruna bila najniža cijena knjige nije baš potpuno točno. Naime, pregledom rubrike „Književnost“ časopisa *Dom i svijet* gdje je redovito reklamirano desetak naslova koji su se prodavali u zagrebačkoj knjižari Kugli i Deutsch vidljivo je kako su početkom dvadesetog stoljeća neke tiskovine izdavane i po cijeni manjoj od jedne krune. Primjerice, u devetom broju *Doma i svijeta*, iz 1908. godine, knjiga *Pregled grčke književnosti od najstarijeg vremena do konca drugog stoljeća poslije Isusa* oglašena je s cijenom od 85 filira, knjiga *Uredba svemira*, koju je izdala Matica hrvatska, oglašena je za 50 filira, a isto je koštala i *Prometna politika u obće i prometna politika Ugarske u Hrvatskoj*.⁸⁶ Stoga *Moderna biblioteka za krunu* zapravo nije naj-

82 Ibid.

83 Vjekoslav Klaić, „Knjižarstvo u Hrvata: Studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige“, Iz povijesti hrvatskog knjižarstva, Exlibris, Zagreb 2009, 113-114.

84 Idem, 113-114.

85 Idem, 91.

86 S. a., „Književnost“, *Dom i svijet*, god. 20, br. 9 (1.5.1908.), 179.

jeftinija serija knjiga koje su tada izdavane. Međutim, gotovo sve knjige oglašene po cijeni manjoj od jedne krune zapravo bi preciznije bilo opisati kao knjižice, brošure ili neke druge kraće tiskovine opsegom znatno manje od knjiga objavljivanih u *Modernoj biblioteci za krunu*. Najčešće, knjige usporedive s onima izdanim u *Modernoj biblioteci za krunu* oglašavane su po cijeni od 2 do 4 krune, no neke od njih, a riječ je vjerojatno o luksuznijim izdanjima, koštale su po desetak i više kruna.

S obzirom na to da je Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu u vrijeme kada je izlazila *Moderna biblioteka za krunu* vodio i objavljivao *Mjesečni statistički izvještaj* u kojem su popisane prosječne cijene raznih namirnica u svim gradovima i većim mjestima u Hrvatskoj, moguće je odrediti kolika je bila realna vrijednost jedne krune. Prema izvještaju za rujan 1907. godine, kilogram pšeničnog kruha najviše su plaćali stanovnici Vrbovskog, čak 60 filira, najniže stanovnici Krapine, samo 18 filira, a njegova cijena u Zagrebu bila je 34 filira.⁸⁷ Cijena jedne kile svinjske masti, tada neophodne namirnice, uglavnom se kretala između 180 i 200 filira.⁸⁸ Stotinu kokošnjih jaja u većini Hrvatske koštalo je između 5 i 6 kruna, u Zagrebu 8 kruna, a u Ogulinu, gdje se vjerojatno javila nestašica jaja, čak 20 kruna.⁸⁹ Kilogram svinjetine uglavnom se prodavao po cijeni od 160 do 200 filira, a jedna litra rakije od šljiva, među radništvom i seljaštvom najraširenijeg alkoholnog pića, po cijeni od 180 do 220 filira.⁹⁰ Dakle, za cijenu knjiga *Moderne biblioteke za krunu*, u rujnu 1907. godine, stanovnik Zagreba mogao je kupiti neku od spomenutih namirnica u sljedećim iznosima: dvije i pol kile pšeničnog kruha, pola kile svinjske masti, dvanaestak jaja, sedamsto i pedeset grama svinjetine ili četiri decilitra rakije od šljive. S obzirom na to da je 1910. godine prosječna potrošnja kruha po stanovniku u Hrvatskoj iznosila 159 kilograma godišnje, a u samom Zagrebu je ona bila nešto viša, kupac knjige *Moderne biblioteke za krunu* mogao je za istu cijenu kupiti količinu kruha potrebnu za dva do tri dana.⁹¹ S obzirom na to da se u isto vrijeme u knjižari Kugli i Deutsch prodavane knjige *Temelji državnog prava hrvatskog kraljevstva* bana Nikole Tomašića za 4 krune, što je jednako vrijednosti desetodnevnih zaliha kruha u Zagrebu, te dvosveščano njemačko izdanje romana *Idiot* Fjodora Dostojevskog za čak 12 kruna, što je cijena gotovo jednaka jednomjesečnoj prosječnoj potrošnji kruha u Zagrebu, knjige *Moderne biblioteke za krunu* doista su bile razmjerno jeftine za to doba.⁹² Štoviše, s obzirom na njihov opseg i način proizvodnje, ove knjige bile su najjeftinije knjige svog tipa koje su se tada mogle kupiti u Hrvatskoj.

87 Mjesečni statistički izvještaj: rujan 1907, Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb 1907, 40.

88 Idem, 39.

89 Ibid.

90 Idem, 39-40.

91 Ivan Kovačević, *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867-1914*, Institut za savremenu istoriju - NIP export press, Beograd 1972, 321.

92 „Književnost“, *Dom i svijet*, god. 21, br. 24 (15.12.1909.), 478.; „Književnost“, *Dom i svijet*, god. 21, br. 12 (15.6.1909.), 239.

Ekonomski položaj publike

Naziv *Moderna biblioteka za krunu* jasno ukazuje na dvije glavne odrednice ove biblioteke. Prva od njih, modernost, već je objašnjena u trećem poglavlju. Druga odrednica biblioteke, o kojoj je također već bilo riječi, jest cijena njenih knjiga u iznosu od jedne krune. Očito je kako je, stavljajući cijenu na ovako vidljivo mjesto, izdavač pokušao poslati poruku da su njegova izdanja relativno jeftina. Kolika je stvarna vrijednost jedne krune pokazano je u prošlom poglavlju, a valja još postaviti pitanje koliko su kruna čitaoci *Moderne biblioteke za krunu* mogli zaraditi. Kao odgovor na to analizirat ću ekonomski položaj potencijalne čitalačke publike u Hrvatskoj početkom dvadesetog stoljeća. Naglasak je stavljen na nekoliko društvenih skupina, poput industrijskih i obrtnih radnika, studenata i učitelja, iz kojih se velikim djelom dolazi nova čitalačka publika. Ta je analiza ključna jer pokazuje je li *Moderna biblioteka za krunu* doista mogla djelovati prema modernoj i masovnoj čitalačkoj publici.

Iako je 1890. godine Hrvatska, uz Dalmaciju, po stupnju gospodarskog razvoja bila najzaostaliji dio Austro-Ugarske Monarhije u kojem se čak 84,56% populacije bavilo poljoprivredom, a u gradovima živjelo samo 7% stanovništva, prijelaz iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće bio je period prve značajnije industrijalizacije i urbanizacije Hrvatske.⁹³ Dvadeset godina kasnije, 1910. godine, postotak stanovništva koje se bavilo poljoprivredom pao je na 78,82%, postotak gradskog stanovništva porastao na 8%, ali je i postotak stanovništva koje živi u naseljima s preko dvije tisuće stanovništva značajno narastao, s 8% na 13%.⁹⁴ U istom razdoblju postotak stanovništva koje se bavilo obrtom i industrijom porastao je s 8,09% na 9,73%.⁹⁵ Izražena postocima, industrijalizacija i urbanizacija ne doimaju se kao posebno snažni trendovi i vidljivo je da se ukupna ekonomska struktura društva nije značajno promijenila. Međutim, kako se u istom razdoblju javlja znatan rast broja stanovnika, apsolutne brojke daju nešto drugačiju sliku. Tako je, u apsolutnim brojkama, od 1890. do 1910. godine ukupno stanovništvo gradova poraslo sa 152 982 na 221 296, a broj stanovnika koji rade u obrtu i industriji sa 178 267 na 255 094.⁹⁶ Industrijsko radništvo, ono u poduzećima s više od dvadeset zaposlenih, u ovom je periodu poraslo s 9855 na 23 151 što je porast od čak 134,9%.⁹⁷

Ivan Kovačević u knjizi *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867-1914*, jedinom cjelovitom istraživanju ekonomskog položaja radništva tog razdoblja u hrvatskoj historiografiji, zaključio je kako se na prijelazu stoljeća javljaju periodi u kojima plaće radnika imaju tendenciju rasta i pada. Tako u periodu ekonomske stabilizacije od 1904. do 1907. godine plaće radnika sporo, ali postepeno rastu, a s krizom koja traje od 1907. do 1910. godine dolazi do određenog pada plaća.⁹⁸ Većina

93 Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske...*, 49. i 102.

94 Ibid.

95 Idem, 102.

96 Idem, 49. i 102.

97 Šidak, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, 303.

98 Ivan Kovačević, *Ekonomski položaj radničke klase...*, 294 i 304.

podataka koje je Kovačević koristio datira iz 1910. godine i kraja perioda krize, međutim pad plaća nije bio toliko značajan da ovi podaci ne bi bili reprezentativni za godine u kojima je izlazila *Moderna biblioteka za krunu*. Najveće plaće, točnije nadnice, imali su radnici koji su bili sindikalno organizirani i zaposleni u Zagrebu. Prosječna nadnica takvih radnika iznosila je 5 kruna i 12 filira s time da su najveću nadnicu imali klesari (6,60 kruna) i stolari (6,10 kruna), a najnižu krojači (3,33 kruna) i pekari (4,08 kruna).⁹⁹

Nadnice sindikalno neorganiziranih obrtničkih radnika bile su znatno niže.¹⁰⁰ One su u Zagrebu 1910. godine prosječno iznosile 2 kruna i 13 filira, a na razini Hrvatske 1 krunu i 99 filira.¹⁰¹ Još su niže bile plaće nadničara koje su ovisile o vrsti posla i ponudi radne snage na nekom području te su se početkom dvadesetog stoljeća kretale u rasponu od 1 kruna i 20 filira do 2 i pol kruna s time da su nadnice veće od dvije kruna bile veoma rijetke.¹⁰² Uvjerljivo najlošije plaćene bile su žene koje tada značajnije ulaze u svijet rada. Najčešće radeći u raznim trgovačkim poduzećima one su uglavnom zarađivale manje od jedne kruna na dan.¹⁰³ Kovačević ističe kako je velik problem bio rad u akordu koji su obavljali neorganizirani radnici pretežno u kućnim radionama.¹⁰⁴ On procjenjuje da su u razdoblju od 1904. do 1912. godine krojači kaputa u Zagrebu mogli dnevno zarađivati od 2 kruna i 50 filira do 3 kruna i 50 filira, krojačice hlača oko 1 kruna i 20 filira, postolari oko 2 i pol kruna, a papučari u Šidu oko dvije kruna, međutim napominje da bi od ovih iznosa često trebalo oduzeti troškove upotrijebljenog materijala.¹⁰⁵ Dodatni problem za ovu vrstu radnika predstavljalo je neodređeno radno vrijeme jer su oni nerijetko morali raditi i do šesnaest sati na dan kako bi ispunili kvote.¹⁰⁶ Ni za ostale radnike radno vrijeme uglavnom nije bilo zakonski regulirano te je ovisilo o tome je li radnik sindikalno organiziran te koliko je snažan taj sindikat. Prema izvještaju obrtnog nadzornika za 1907. godinu, u 247 industrijskih poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji radni dan je u pravilu trajao između deset i pol i jedanaest sati.¹⁰⁷

99 Idem, 306.

100 Kovačević sitnim industrijskim poduzećima smatra ona poduzeća u čijim je radionicama zaposleno više od pet radnika, a pravim industrijskim poduzećima ona s više od dvadeset radnika. Poduzeća s manje od pet radnika klasificira kao zanatlijske, odnosno obrtničke radionice, a zaposlene u njima kao obrtničke radnike. Jedan od razloga zašto je sindikalno neorganizirano radništvo imalo znatno niže nadnice jest i taj što su u strukovne sindikate češće ulazili i udruživali se više rangirani i specijalizirani radnici poput različitih majstora ili tipografa, a vježbenici i pomoćnici nerijetko su ostajali sindikalno neorganizirani.

101 Kovačević, *Ekonomski položaj radničke klase...*, 306-308.

102 Idem, 311.

103 Idem, 309.

104 Rad u akord je model rada u kojem je radnik plaćen tek kada izvrši određenu dnevnu normu, primjerice, krojačkom radniku se dogovorena nadnica isplaćuje ako ispuni normu koja iznosi dvoje sašivenih hlača dnevno. Kovačević, *Ekonomski položaj radničke klase...*, 306-308.

105 Idem, 307-308.

106 Idem, 308.

107 Radnici u trgovinama prehrambenih namirnica, briači i neke slične struke izuzeti iz zakona o nedjeljnom odmoru, no i njihovo nedjeljno radno vrijeme je ograničeno. Idem, 269-276.

Ionako malobrojna pravila o radnom vremenu i nedjeljnom odmoru nisu se uvijek poštivala te su brojni radnici, posebno sindikalno neorganizirani, radili i do šesnaest sati dnevno.¹⁰⁸ Jasno je da radno vrijeme uvjetuje mogućnost participiranja u književnoj publici, a to potvrđuje i zahtjev pekara iz Broda (danas Slavonski Brod) gradskoj upravi za smanjenje radnog dana 1906. godine:

„Poznato je, da se naš posao obavlja poglavito po noći i sa velikim naporom i vrlo nuždan bi bio počinak, barem blagdanima. Običaj je u gradu Brodu da pekarski pomoćnik neima nikada slobodnog vremena na raspolaganju, jer kako rekosmo po noći radi a u jutro raznaša pecivo i ostali posao obavlja, što traje i do podne a onda tek onako izmučen mora na počinak. Vremena za naobrazbu ili kakovi užitak nikada, akoprem bi svaki vrlo rado posvetio nekoliko časaka lijepoj knjizi ili časopisima.“¹⁰⁹

Skupina koju treba posebno analizirati jesu učitelji. Oni su zbog svoje profesije, koja zahtijeva razmjerno dobro obrazovanje, važni u reprodukciji čitalačke publike, a njihov broj značajno raste s porastom broja pučkih i drugih škola. Prema radnom programu Odjela za bogoštovlje i nastavu, 1907. godine postojalo je 2638 učitelja i učiteljica pučkih škola.¹¹⁰ U istom je programu navedeno kako učitelji, kada se zbroje sva njihova različita primanja, godišnje prosječno primaju oko 1200 kruna, ali da je to premalo i da bi se godišnja primanja učitelja pučkih škola trebala povećati na oko 1600 kruna.¹¹¹ U promatranom razdoblju plaće učitelja određene su *Zakonom od 31. listopada 1888. ob ustroju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, odnosno školskim zakonom koji je zamijenio Mažuranićev zakon iz 1874. godine. Njime je propisano da godišnja plaća učitelja u javnim pučkim školama iznosi 800 kruna, a uz nju imaju pravu na besplatni stan ili stanarinu u iznosu od 200 kruna, na besplatna drva za ogrjev, na petogodišnji doplatak, ako žive na selu na vrt koji mogu obrađivati, a ako žive u gradu na doplatak zbog skupoće koji iznosi najmanje 120 kruna.¹¹² Za učitelje viših pučkih, srednjih i učiteljskih škola propisane su plaće od 1200 do 1400 kruna godišnje te besplatan stan ili naknada za stan u iznosu od 300 kruna.¹¹³ Svi su učitelji u Hrvatskoj i Slavoniji formalno bili državni činovnici, međutim, ne računajući dodatke, učitelji u pučkim školama s godišnjim dohotkom od 800 kruna bili su plaćeni manje od bilo kojeg

108 Ibid.

109 Idem, 275.

110 „Radni program Vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu“, Hrvatski djak, god. 1, br. 5 (svibanj 1907.), 151.

111 Ibid.

112 U samom zakonu plaće su zapravo propisane u forintama, valuti koja je prije dvadesetog stoljeća bila uobičajeno sredstvo plaćanja u Hrvatskoj i Slavoniji. Kada su uvedene krune kao jedinstvena valuta, jedna forinta mijenjala se za dvije krune, a taj je tečaj službeno primjenjivan i kasnije bez obzira na inflaciju. „Zakon od 31. listopada 1888. godine ob ustroju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj...*, 431-432.

113 Ibid.

drugog činovnika.¹¹⁴ Krajem 1904. godine, kada je najavljeno da će doći do povećanja plaća činovnika u što neće biti uključeni učitelji pučkih škola u časopisu *Svjetlo* objavljen je komentar: „Ta podvornici i pisari su bolje plaćeni, nego li hrvatski učitelji. A kako i ne bi, kada pisari i podvornici su ipak gospoda, a selski učitelj je – samo školnik.“¹¹⁵

Srednjoškolci i studenti također čine skupinu iz koje se regrutirao značajan dio čitateljske publike. U onodobnoj Hrvatskoj već je srednjoškolsko obrazovanje, koje je često bilo sinonim za gimnazije, bilo razmjerno visoki stupanj obrazovanja. Prema statistici objavljenoj u *Hrvatskom djaku* 1907. godine, u akademskoj godini 1905/06. u osamnaest gimnazija koje tada postoje u Hrvatskoj (devet gimnazija, šest realnih gimnazija i tri male gimnazije) bilo je upisano 5834 učenika, a otprilike je sličan i broj upisanih u nekoliko prethodnih i naknadnih godina.¹¹⁶ Spomenute godine sve ostale srednje škole imale su 771 učenika što znači da je tada srednjoškolsko obrazovanje ukupno pohađalo 6605 učenika.¹¹⁷ Istovremeno je zagrebačko sveučilište Franje Josipa pohađalo 1147 studenata.¹¹⁸ S obzirom na to da su srednjoškolci i studenti u određenoj mjeri bili uzdržavani od strane njihovih obitelji, a onodobna statistika nije posebno popisivala koliki je dio njih bio zaposlen i na kojim poslovima, teško je točnije odrediti kolika su bila njihova prosječna primanja. No, jedan od važnijih izvora primanja studenata o kojem postoje podaci bile su stipendije. Broj stipendija nije pratio povećanje broja studenata pa je postotak stipendiranih, koji se tijekom devedesetih godina devetnaestog stoljeća kretao i do 40%, u prvom desetljeću dvadesetog stoljeća opao i stabilizirao se na otprilike 15%.¹¹⁹ Najveći broj stipendija, njih 33%, studenti su dobivali preko Odjela za bogostvo i nastavu koji je studentima godišnje davao od 200 do 800 kruna.¹²⁰ Od 200 do 800 kruna iznosile su i stipendije Krajiške imovno-uzgojne zaklade koje je dobivalo 20% stipendiranih studenata, a 8% stipendiranih stipendije dobiva iz Strossmayerove zaklade za uboge slušače sveučilišta te one iznose između 100 i 200 kruna godišnje.¹²¹ Ostali stipendisti potporu primaju iz brojnih drugih zaklada koje su dijelile manji broj stipendija, a i te stipendije znatno variraju u iznosima. Tako Zlatni stipendij Franje

114 Plaće državnih činovnika bile su podijeljene u jedanaest razreda unutar kojih je postojalo nekoliko razina. Početkom 1905. godine povećane su plaće većini činovnika, ne i učiteljima, tako da je u najnižem jedanaestom razredu najniža plaća bila 1000, a najviša 1600 kruna. „Povišenje činovničkih plaća“, *Glasonoša*, god. 1, br. 3 (Karlovac: 12.2.1905.), 3.

115 „Iz Hrvatske“, *Svjetlo*, god. 20, br. 41 (9.10.1904.), 2.

116 „Nešto iz statistike srednjih škola u Hrvatskoj škol. god. 1905/06“, *Hrvatski djak*, god. 1, br. 8-9 (listopad 1907.), 252.

117 Ujević, *Hrvatska književnost*, 149.

118 Šidak, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, 279.

119 Ovdje valja napomenuti kako se realni postotak stipendiranih ipak nešto viši jer studenti Bogoslovnog fakulteta, koji su imali osiguran stan i hranu te nisu plaćali naukovinu, u pravilu nisu dobivali stipendije. Gotovo sve stipendije dobivali su studenti Filozofskog i Pravnog fakulteta čiji su troškovi života u Zagrebu bili znatno veći od onih koje su imali studenti Bogoslovnog fakulteta. Luetić, „Studenti Sveučilišta u Zagrebu 1874.-1914“, 67-68.

120 *Idem*, 80.

121 *Ibid.*

Josipa i Elizabete ili stipendija Zaklade Save Popovića iznose čak 1000 kruna godišnje, a stipendija Zaklade Šandora Bresztyenskog iznosi samo 100 kruna.¹²² Da je većina ovih stipendija bila premala za život studenata, svjedoči zahtjev koji je profesorski zbor Filozofskog fakulteta 1894. poslao vladi, a kojim se traži povećanje najnižih stipendija na 330 forinti, odnosno na 660 kruna.¹²³ Uz stipendije je najčešći izvor prihoda studenata bilo držanje instrukcija i pružanje pomoći u pisarnicama i odvjetničkim uredima. Tihana Luetić napominje kako su se zaposleni studenti redovito žalili na niske plaće te da su početkom dvadesetog stoljeća studenti zaposleni u privatnim pisarnicama i odvjetničkim uredima obično zarađivali šezdeset do sedamdeset kruna na mjesec.¹²⁴

S obzirom na to da je težak život studenata na prijelazu stoljeću opće mjesto u književnosti, ne čudi previše da ni život zagrebačkih studenata uglavnom nije bio lagodan. Iako je početkom dvadesetog stoljeća većina studenata Sveučilišta Franje Josipa I. bila oslobođena plaćanja školarine, već su i osnovni životni troškovi poput prehrane bili iznimno velik izdatak za studentski budžet.¹²⁵ Primjerice, čini se da su studenti, koji se nisu hranili kod kuće ili kod stanodavca, za ručak i večeru mjesečno morali izdvojiti barem 36 kruna, odnosno samo za ručak ili samo za večeru barem 20 kruna.¹²⁶ Dakle, samo za troškove ručka i večere studenti su ponekad izdvajali više od pola svoje zarade. Kakve su bile prehrambene navike studenata vidljivo je iz komentara časopisa katoličke omladine *Luč* objavljenog 1908. godine:

„Uzimati zajutak posve se protivi 'studentskim vitalnim pravilima', jer je zajutak za studente jednostavni luksuz – on se obično prospava, ili, ako je koji študent vrijedniji, pa ranije ustane, taj ga prošeće čitajući najnovije brzozjavne i telefonske vijesti u juturnjim novinama.“¹²⁷

S obzirom na to da je gotovo nemoguće definirati neku pretpostavljenu potrošačku košaricu koja bi bila primjenjiva na Hrvatsku početkom dvadesetog stoljeća, veoma je teško odrediti kakva je točno bila kupovna moć analiziranih skupina.¹²⁸ Međutim, jasno je kako su čak i knjige *Moderne biblioteke za krunu* predstavljale značajan izdatak

122 Ibid.

123 Idem, 81-82.

124 Idem, 87-94.

125 Naukovina je početkom dvadesetog stoljeća na Filozofskom fakultetu iznosila 40, a na Pravnom fakultetu 50 kruna, a tada se postotak oslobođenih od plaćanja kretao u postocima od osamdeset do devedeset posto. Idem, 57-60.

126 S obzirom na to da su studenti koji su dolazili izvan Zagreba gotovo u pravilu stanovali u iznajmljenim sobama, oni su se hraniti mogli jedino kod stanodavca ili u gostionicama. Idem, 120-127.

127 Idem, 116.

128 U takvu bi košaricu zapravo trebalo uračunati cijene prehrambenih namirnica, energenata za grijanje, poreza itd., a njen varijabilni dio i u Hrvatskoj bi trebalo razlikovati od regije do regije. Primjerice, iz nadnica seljaka, koje su često djelomično plaćane u naturi, vidljivo je da poslodavci seljacima u kontinentalnoj Hrvatskoj gotovo u pravilu u plaću uračunavaju i određenu količinu rakije, a poslodavci u primorskoj Hrvatskoj često umjesto rakije radnicima dio plaće isplaćuju vinom. U hrvatskoj historiografiji ne postoje relevantna istraživanja troškova života u ovdje promatranom razdoblju.

za radnike i studente čija primanja često nisu prelazila dvije krune na dan. No s druge strane vidljivo je kako u ovom razdoblju određene grupe radnika, točnije sindikalno organizirani radnici i učitelji, posebno oni višeg ranga, dnevno zarađuju plaću koja im svakako omogućava povremenu kupnju knjiga. Na temelju toga moguće je zaključiti kako je početkom dvadesetog stoljeća prostor potencijalne distribucije čak i jeftine *Moderne biblioteke za krunu* još uvijek uvelike ograničen razmjerno zaostalim ekonomskim kontekstom, međutim participacija u tom prostoru nipošto više nije isključivo moguća samo najvišim društvenim i ekonomskim slojevima.

Zaključak

Kraj devetnaestog i početak dvadesetog stoljeća u hrvatskoj je povijesti zabilježen kao važan modernizacijski period. Tada su se značajnije počele osjećati posljedice reformnih nastojanja iz sedamdesetim godinama, ali modernizacija s prijelaza stoljeća uvelike je bila potaknuta od dolje prema gore jer na prijelazu stoljeće ne dolazi do značajnijih zakonskih promjena koje bi trebale potaknuti razvoj ekonomije i društva. Također, pod utjecajem trendova već dobro ukorijenjenih u naprednijim dijelovima Austro-Ugarske Monarhije u posljednjem desetljeću devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj jačaju novčana privreda i neki oblici industrije, a nove ideje istovremeno se javljaju i u područjima politike i umjetnosti. Jedan od pokazatelja i rezultata modernizacije u ovom periodu bilo je stvaranje moderne čitalačke publike.

Iako će tradicionalnije promišljanje hrvatske povijesti i književnosti devetnaestog stoljeća često smatrati kako je čitalačku publiku u Hrvatskoj stvorio i odgojio August Šenoa, valja postaviti pitanje kakva je to čitateljska publika u kojoj zbog niske pismenosti participirati može svega desetak ili petnaestak posto stanovništva, a zbog visokih cijena knjige i niskih plaća još i manje.¹²⁹ U vremenu kada mase stupaju na javnu scenu kao politički akteri, što se u Hrvatskoj događa znatno kasnije nego u zemljama europskog centra, takva je čitalačka publika anakrona, ona je predmoderna. Moderna čitalačka publika u Hrvatskoj nastaje upravo na prijelazu stoljeća kada većina stanovništva postaje barem bazično pismena, a napretkom gospodarstva i jačanjem sindikata raste udio stanovništva koje je financijski sposobno kupovati knjige. Gotovo paralelno, ali i povezano, s nastankom moderne čitalačke publike u hrvatskoj politici i umjetnosti dolazi do sukoba „starih“ i „mladih“. Na polju književnosti „mladi“ su se sukobili s tada dominantnim idejama koje su utjecale na stilsko povezivanje romantizma i realizma te su nastojali djelovati u skladu s ciljem demistifikacije svega što su smatrali „starim“.

129 Primjerice, Krešimir Nemeć navodi kako je Šenoa najzaslužniji za kanonizaciju romanu i odgajanje čitalačke publike, a sličnog je stava i Slobodan Prosperov Novak koji spominje da je zahvaljujući Šenoai formirana prva moderna književna publika. Krešimir Nemeć, *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb 1995, 79; Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti: od Bačanske ploče do danas*, Golden Marketing, Zagreb 2003, 227-228.

U takvom je kontekstu početkom dvadesetog stoljeća Mate Malinar počeo s objavljivanjem *Moderne biblioteke za krunu*. Iako je u sklopu nje objavljeno svega sedam knjiga, ova *Biblioteka* utjelovljuje više modernizacijskih trendova svog doba. To je vidljivo već iz njezin naziva u kojem se ističe modernost. Ta se modernost očituje u izboru objavljenih tekstova koje je sve moguće svrstati u registar realizma, iako su sami suvremeni modernisti u Hrvatskoj iznimno rijetko upotrebljavali taj pojam. Realizam *Moderne biblioteke za krunu* imao je funkciju demistifikacije tradicionalnih predodžbi i kritike negativnih strana postojećeg društva te se stoga dobro uklapao u sukob „mladih“ sa „starima“. Modernizacijski nazori jasno se očituju i u isticanju cijene u naslovu biblioteke. Time je Malinar dao do znanja da *Moderna biblioteka za krunu* nije namijenjena samo elitnoj publici, već da je njena intencija da razmjerno niskom cijenom bude što dostupnija. Ona je istovremeno i bila uvjetovana započetim procesom stvaranja moderne čitalačke publike i djelovala na daljnje proširenje i omasovljenje tog procesa. *Moderna biblioteka za krunu* izborom objavljenih djela, proizvodnjom knjige i distribucijom reflektira moderni i modernistički kontekst u kojem nastaje te djeluje u pravcu reprodukcije tog konteksta. Istražena kao studija slučaja jednog fenomena modernizacije, *Moderna biblioteka za krunu* reflektira političke, društvene, kulturne i ekonomske karakteristike Hrvatske s kraja devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća. Stoga ona može poslužiti kao paradigmatički primjer za istraživanje procesa i promjena koje se odvijaju u ovom povijesnom razdoblju.

Literatura

Izvori

- Bosanska vila*. Sarajevo: 1908.
- D'Annunzio, Gabriele. *Nevini*. Preveli M. i K. Zagreb: Mate Malinar, 1908.
- De Amicis, Edmondo. *Na oceanu*. Zagreb: Mate Malinar, 1908. De Maupassant, Guy. *Pripovijesti*. Preveli M. i K. Zagreb: Mate Malinar, 1908.
- Dom i svijet*. Zagreb: 1908-1909.
- Čeh, Svatopluk. *Pripovijesti*. S češkog preveo Pavao M. Rakoš (Selim Rakošev). Zagreb: Moderna biblioteka, 1910.
- Čehov, Anton Pavlovic. *Pripovijesti*. Preveo Ante Demerec. Zagreb: Izdanje i naklada Mate Malinar, 1908.
- Garborg, Arne. *Pokoj*. Preveo A. Mičinović. Zagreb: Mate Malinar, 1908.
- HR-DAZG-852 Radić Stjepan. Serija Hrvatska pučka seljačka tiskara. *Hrvatski djak*. Zagreb: 1907-1908.
- Hrvatski salon*. Zagreb: 1898.
- Ibsen, Henrik. *Neprijatelj puka*. Preveli M. i K. Zagreb: Mate Malinar, 1908.
- Jirásek, Vjekoslav. *Pasoglavci ili boj čeških graničara za seljačko pravo*. Preveo Stjepan Radić. Zagreb: Moderna biblioteka, 1905.

- Kovalevska, Sofija Vasilevna. *Nihilistic*. S ruskog prevela Katjuša Malinar. Zagreb: Mate Malinar, 1908.
- Maupassant, Guy de. *Pripovjesti*. Preveli M. i K. Zagreb: Mate Malinar, 1908.
- Mažuranić, Ivan. *Sabrana djela: Svezak IV.: Pisma, Govori*. priredio Milorad Živančević. Zagreb: Sveučilišna naklada liber-Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1979.
- Mjesečni statistički izvještaj: rujan 1907*. Zagreb: Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1907.
- Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj: Knjiga 1.: Zakonodavni okvir*, uredile Ivana Horbec, Maja Matasović i Vlasta Švoger (Zagreb: Hrvatski institut za povijest 2017.
- Svjetlo*. Karlovac: 1904.
- Svjetlost*. Vinkovci: 1908.
- Šicel, Miroslav. *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Liber, 1972.

Literatura

- Barac, Antun. „Kronika naše kulture: O pretplatnicima, kupcima i čitaocima hrvatskih knjiga i časopisa“. *Iz povijesti hrvatskog knjižarstva*. Zagreb: Exlibris, 2009., 157-164.
- Bennett, Tony. „Marxism and popular fiction: problems and prospects“. *Southern Review*, god. 15., br. 2. Baton Rouge: 1982., 218-233.
- Berend, Ivan T i György Ránki. *Europska periferija i industrijska revolucija: 1780.-1914*. Prevela Lelija Sočanac. Zagreb: Naklada naprijed, 1995.
- Bloom, Clive. *Bestsellers: Popular Fiction since 1900.*, drugo izdanje. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.
- Buchberger, Milovan. „Zabadaње u kaos Janka Polića Kamova (4. dio): Kako je pisan roman Isušena kaljuža i tajna sudbine njegova rukopisa“. *Književna Rijeka*, god. 19., br. 1-2. Rijeka: 2014., 82-98.
- Chartier, Roger. *The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*. S francuskog prevela Lydia G. Cochrane. Stanford, CA: Stanford University Press, 1994.
- Držaić, Karlo. „Povijest i ideologija Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije na prijelazu iz Habsburške Monarhije u monarhističku Jugoslaviju“, diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019.
- Eliot, Simon. „From Few and Expansive to Many and Cheap: The British Book Market 1800-1890.“. *A Companion to the History of the Book*, ur. Simon Eliot i Johnatan Rose. Oxford: Blackwell publishing, 2007., str. 291-302.
- Escarpit, Rober. *Sociologija književnosti*. S francuskog preveo Božidar Gagro. Zagreb: Matica hrvatska, 1970.
- Gross, Mirjana i Agneza Szabo. *Prema hrvatskom modernom građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus, 1992.
- Hameršak, Marijana. *Pričalice: o povijesti djetinjstva i bajke*. Zagreb: Algoritam, 2011.
- Harold C. Knutson. „„An Enemy of the People“: Ibsen's Reluctant Comedy“. U: *Comparative Drama*, god. 27, br. 2. Kalamazoo: 1993., 159-175.
- Iveljić, Iskra. „Kontrolirana modernizacija za banovanja Ivana Mažuranića“. *Radovi – zavod za hrvatsku povijest*, god. 48. Zagreb: 2016., 313-328.

- Iveljić, Iskra. „Kulturna politika u Banskoj Hrvatskoj 19. stoljeća“. *Historijski zbornik*, god. 69., br. 2. Zagreb: 2016., 335-370.
- Jameson, Fredric. *The Antinomies of Realism*. London-New York: Verso, 2015.
- Klaić, Vjekoslav. „Knjižarstvo u Hrvata: Studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige“. *Iz povijesti hrvatskog knjižarstva*. Zagreb: Exlibris, 2009., 19-121.
- Kontler, László. *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*. Zagreb: Srednja europa, 2007.
- Kovačević, Ivan. *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867-1914*. Beograd: Institut za savremenu istoriju – NIP export press, 1972.
- Luetić, Tihana. „Studenti Sveučilišta u Zagrebu 1874.-1914.: Svakodnevnica i društveni život“. Doktorski rad, mentor Damir Agičić. Zagreb: Filozofski fakultet, 2011.
- Lyons, Martyn. „New Readers in the Nineteenth Century: Women, Children, Workers“. *A history of reading in the West*, ur. Guglielmo Cavallo i Roger Chartier. Amhers: Massachusetts University Press, 1999., str. 313-344.
- Manguel, Alberto. *Povijest čitanja*. S engleskog preveo Živan Filipi. Zagreb: Prometej, 2001.
- Nemec, Krešimir. *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje, 1995.
- Ogilvie, Marilyn i Joy Harvey, ur. *The Biographical Dictionary of Woman in Science: Pioneering Lives from Ancient Times to the Mid-20th Century: Volume 1*. London: Routledge, 2000.
- Pellissier, Georges. *Le Mouvement littéraire contemporain*. Paris: Librairie Hachette, 1901.
- Prosperov Novak, Slobodan. *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*. Zagreb: Golden Marketing, 2003.
- Rose, Jonathan. *The Intellectual Life of the British Working Classes*. New Haven-London: Yale University Press, 2010.
- Shücking, Levin L. *Sociologija oblikovanja književnog ukusa*. S njemačkog preveli Božica Zenko i Franjo Zenko. Zagreb: Dora Krupićeva, 2001.
- Sjåvik, Jan. „Reading Arne Garborg’s Irony: Bondestudentar, Trætte mænd, Fred“. U: *Scandinavian Studies*, god. 72, br. 1. Salt Lake City, 2000., 63-88.
- Stephens, W. B. „Literacy in England, Scotland and Wales 1500-1900“. *History of Education Quarterly*, god. 30., br. 4. Cambridge: 1990., 545-571.
- Stipčević, Aleksandar. *Socijalna povijest knjige u Hrvata: Knjiga III.: Od početka Hrvatskog narodnog preporoda (1835.) do danas*. Zagreb: Školska knjiga, 2008.
- Šicel, Miroslav. *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća: knjiga III.: moderna*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
- Šidak, Jaroslav, Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragovan Šepić. *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.
- Tolstoy, Leo. „Introduction to the Works of Guy de Maupassant (1894.)“. *Tolstoy on Art*. Preveo i uredio Aylmer Maude. London: Oxford University Press, 1924.
- Tomašegović, Nikola. „Jedinstvom protiv (ne)sloge: nacionalna koncepcija napredne omladine“. *Tragovi*, god. 1., br. 1. Zagreb: 2018., 166-190.
- Topić, Nada. „Profil profesionalnog čitatelja: čitateljske prakse Ive Vojnovića“. *Libellarium*, god. 3., br. 2. Zadar: 2010., 153-182.
- Ujević, Mate. *Hrvatska književnost: Pregled hrvatskih pisaca i knjiga*. Zagreb: Exlibris, 2009.
- Urem, Mladen i Milan Zagorac. *Janko Polić Kamov, njegovo i naše doba*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2010., 153-182.

- van der Well, Adrian. „Modernity and Print II.: Europe 1890-1970.“. *A Companion to the History of the Book*, ur. Simon Eliot i Johnatan Rose. Oxford: Blackwell publishing, 2007., str. 354-367.
- Vranješ-Šoljan, Božena. *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća: Socijalno-ekonomski sustav i vodeći slojevi 1890-1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.
- Worthen, Edward H. „Edmondo de Amicis, an Italian Hispanist of the Nineteenth Century“. *Hispania*, god. 55., br. 1. Walled Lake, MI: 1972., 137-143.
- Župan, Dinko. *Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću*. Katalog izložbe. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.

SUMMARY

Modern library for a krone – the beginning of the modern reading public and a phenomenon of modernization

In Croatia, the transition from the nineteenth to the twentieth century was a period of acceleration of a number of modernization processes, which manifested themselves in politics, culture, economy and society in general. It is during this period that *Modern library for a krone* appeared. In this paper, taking into account different contexts of this historical time, the author analyzes the complex process of production of the *Modern library for a krone*. Special emphasis is placed on the process of creating the modern reading public. The central thesis of the article is that the *Modern library* is both a consequence and a protagonist of this process. The modern reading public is thus identified as a phenomenon characteristic of modern societies as they have been formed in the nineteenth century Europe. The paper applies methods of various subdisciplines of the historical science, mainly cultural history and the history of the book, however, given the usage of methods and concepts that are more frequently applied in sociology of literature and cultural studies, the main approach in the analysis as transdisciplinary.

Keywords: modernization; modernism; modern; readership; cultural history; history of the book; sociology of literature; Malinar